BIRODALMAK HARCA –
AZ ÁZSIAI HUNOK
A KÍNAI TÖRTÉNETÍRÓI HAGYOMÁNYBAN

A Szangkan partjánál hadakoztunk tavaly;
a Cungho folyónál hadakoztunk idén.
Kardunkat a tiaocsei tengerben mossuk meg,
a Tiensan hómezőin legelészik a mén.
Tízezernyi mérföldön át húzódik a harcunk,
az egész had elaggott már, vánszorogni is vén.
A hunok úgy öldökölnek, ahogy más szánt, vagy vet,
mezőiken szemünk csupán fehér csontot láthat.
Csin népe nagy falat emelt a barbárok ellen,
Han népe meg szerte rakott vészjelző máglyákat.
Azok a máglyák azóta égnek,
a harc nem ült el soha azóta,
csatamezőn öldöklésben hullanak a holtak,
rémült lovak nyerítése bőg a csillagokba.
Varjak tépik az emberek belét,
száraz ágra aggatják fel, ott hintázik lógva.
Vadon temeti a katonákat,
a tábornok mit tehetett volna?
Tudnivaló, hogy a fegyver baljóslatú szerszám,
a császár is úgy él vele, hétszer megfontolja.
(Szerdahelyi István fordítása)

A fenti, *Délen várat vívni* című verset a nagy Tang-kori költő, Li Bai 李白 (magyarosan: Li Taj-po) írta 743 körül, vagyis jó egy évezreddel az után, hogy a benne szereplő „hunok" – pontosabban ázsiai hunok – feltűntek Kína határain, s több száz évvel azt követően, hogy e nomád nép eltűnt a kínai történelem színpadáról. A költemény is igazolja, hogy az ázsiai hunok – kínaiul *xiongnu*-k 匈奴 (hsziung-nuk) – emléke még sokáig elevenen élt a kínai köztudatban. Nem csoda: a Xiongnu Birodalom, Kelet-Ázsia első lovas nomád birodalma volt az az államalakulat, amely a történelem során először jelentett komoly fenyegetést a Középső Birodalomra, vagyis Kínára nézve. Ráadásul egy olyan időszakban mért súlyos vereségeket, kényszerített megalázó békefeltételeket és költséges háborúkat Kínára, amikor az első egységes kínai birodalom megalakult és megszilárdult, s legkorábbi virágkorát élte. Emiatt az ázsiai hunok a kínai történelem során végig az északról fenyegető veszedelmes nomád hódítók jelképei lettek.

A *xiongnu*-k természetesen nemcsak az utókor költészetében, hanem a kínai történeti forrásokban is gyakran feltűnnek, sőt éppen a kínai krónikák jelentik a

rájuk vonatkozó legfontosabb forrásanyagot. A négykötetesre tervezett kiadványsorozatban – melynek első kötetét tartja kezében az olvasó – a *xiongnu*-kra vonatkozó valamennyi klasszikus kínai történeti forrás hiteles magyar fordítása lesz olvasható. A jelen előszóban azokat az információkat igyekeztünk összegyűjteni, amelyek megkönnyíthetik e források értelmezését. A szövegeket ugyanis művelt kínai írástudók írták művelt kínai írástudóknak, veretes klasszikus kínai nyelven, a kínai történetírásra jellemző valamennyi eszközt – történeti utalásokat, klasszikus idézeteket, archaikus megfogalmazásokat – felhasználva. Emiatt értelmezésükhöz mindenképpen szükség van bizonyos háttérismeretekre.

I.
Történeti háttér

Az első kínai államok

A legendák szerint a kínai történelem gyökerei a kultúrhéroszok és mitikus ősi uralkodók korába nyúlnak vissza, akiknek kormányzása idején kialakultak a civilizált élet feltételei, megjelentek a legfontosabb technikai és kulturális vívmányok, s formát öltött az a kultúra, amely által a Sárga-folyó völgyének lakói különbözővé váltak az őket körülvevő civilizálatlan törzsektől. A szent uralkodók időszakát követően az első uralkodóházat állítólag az árvizeket megfékező Nagy Yu 禹 alapította meg, az általa létrehozott legendás Xia-dinasztia 夏 a hagyomány szerint a Kr. e. 21–17. század között állt fenn.

A Xia-dinasztiát utolsó uralkodóinak züllöttsége a pusztulásba döntötte, s helyét az erényes Tang 湯 által alapított Shang-dinasztia 商 (más néven Shang-Yin 商殷 vagy Yin) vette át (Kr. e. 17–11. század). Ez utóbbi állam létezését a régészet is igazolta, ebből a korból származnak a legkorábbi kínai írásos emlékek és a kínai bronzművesség első remekművei. Az utolsó Shang-házi uralkodók azonban a hagyomány szerint romlott, erkölcstelen életet éltek, így ez az uralkodóház is megbukott.

A Shang-dinasztiát a Zhou 周 törzs uralkodói, Wen 文 király és fia, Wu 武 király döntötték meg a Kr. e. 11. században, ekkor kezdődött a Zhou-kor, amely a Kr. e. 3. századig, a kínai császárság megalakulásig tartott. A Zhou-dinasztia uralkodásának első felében, az úgynevezett Nyugati Zhou (Xi Zhou 西周) korszakban a Zhou-ház befolyása igen nagy területre, a mai Észak-Kína legnagyobb részére kiterjedt.

Egységes kínai államról sem a legendás Xia-, sem a Shang-, sem a Zhou-korban nem beszélhetünk. Az uralkodó – aki a Zhou-korban a *wang* 王, „király”, illetve a Tianzi 天子, „az Ég Fia” címet viselte – közvetlenül csak fővárosa környékét kormányozta, a birodalom többi részében helyi fejedelmek, hűbéresek uralkodtak, a király felügyelete alatt. A Zhou-kor második felében, a Kr. e. 770–221 között tartó Keleti Zhou-korban (Dong Zhou 東周) e helyi fejedelmek jelentősen megerősödtek, a király tényleges hatalma megszűnt, s már csupán rituális funkciói maradtak. A Keleti Zhou-kor két szakaszból állt: Kr. e. 770–476 között tartott a Tavaszok és őszök kora (*Chunqiu* 春秋), Kr. e. 475–221 között pedig a Hadakozó fejedelemségek időszaka (*Zhanguo* 戰國). Mindkét korszak egy-egy történeti műről kapta a nevét.

Az ősi mitikus uralkodók (Sárga Császár [Huangdi 黃帝], Yao 堯, Shun 舜 stb.), valamint a három ősi dinasztia (*sandai* 三代) első uralkodói (Xia-házi Nagy Yu, Shang-házi Tang, Zhou-házi Wen és Wu, illetve a Wu után régensként tevékenykedő Zhou hercege [Zhou gong 周公]) a későbbi kínai hagyományban

„szent” vagy „tökéletesen bölcs” uralkodókká, államférfiakká váltak, akiknek uralma alatt megvalósult minden kínai uralkodó eszménye, a jó kormányzás. Így ezek az államférfiak – mint a forrásokban is látni fogjuk – állandó hivatkozási alapul szolgáltak a későbbi kínai főhivatalnokok és írástudók számára.

A kínaiak már e korai időszakokban sokat foglalkoztak a mellettük élő „barbár” népekkel. Ezektől valószínűleg nem elsősorban etnikailag különültek el, hanem kulturálisan. Maguk a „kínaiak” nem illették magukat külön népnévvel, hanem általában az éppen hatalmon lévő vagy egy korábbi dinasztia elnevezésével utaltak magukra és országaikra. A Zhou-kortól néha használták a „Középső Országok” (Zhongguo 中國) elnevezést is, mely eredetileg a kínai területek központjában fekvő fejedelemségeket jelölte, később, az egységes birodalom létrejöttével, már egész Kínát (ekkortól a Középső Birodalom fordítás a helyesebb). A kínaiak nem etnikai vagy nyelvi alapon különböztették meg magukat a többi néptől, hanem annak alapján, hogy azok átvették-e a kínai kultúra vívmányait (írás, naptár, szertartások stb.). A különböző „barbárokat” sem etnikailag különböztették meg, hanem annak alapján, hogy mely égtáj irányában éltek (erről bővebben lásd később). A források azt mutatják, hogy e törzsek nem pusztán a kínai területek szomszédságában éltek, hanem szigetszerű csoportokban mélyen beékelődve a kínai államokba is, a hegyes, nehezen megközelíthető vidékeken. Az évszázadok, évezredek folyamán ezek a törzsek fokozatosan beolvadtak a kínai lakosságba.

A kínai császárság megalapítása

A Hadakozó fejedelemségek korában a valaha Zhou-nak alávetett kínai fejedelemségek már nyíltan arra törekedtek, hogy a saját uralmuk alatt egyesítsék a kínai területeket. Az állandó háborúkból végül Kr. e. 221-ben az északnyugati Qin 秦 állam került ki győztesen.

Qin kezdetben nem volt erős állam, az akkori kínai világ perifériáján helyezkedett el, ráadásul északról és nyugatról „barbár” törzsek állandó támadásainak volt kitéve. Ez utóbbi körülmény azonban később előnyére is vált: egyrészt rá volt kényszerítve, hogy állandó erős hadsereget tartson fenn, másrészt pedig a nomádoktól átvehetett sok olyan hadászati újítást, amellyel a belső területek fejedelemségei nem találkozhattak. A Kr. e. 4. században Qin sikeres belső reformokat hajtott végre, majd lassan terjeszkedni kezdett, sorban bekebelezte a szomszédos kisebb államokat, illetve a nagyobb fejedelemségek határmenti területeit. Amikor Kr. e. 247-ben a tizenhárom éves Ying Zheng 嬴政 herceg került Qin trónjára, Qin már elismerten a legerősebb állam volt.

Kr. e. 238-ban Ying Zheng betöltötte huszonkettedik életévét, ezzel nagykorúvá vált, és a saját kezébe vette a hatalmat. Legelőször is az egymással vetélkedő udvari klikkeket semmisítette meg, majd nekilátott a többi fejedelemség elfoglalásának. Taktikája az volt, hogy belső felforgató tevékenységgel meggyöngítette és megosztotta leendő ellenségeit, megvásárolta

vagy meggyilkoltatta a többi ország befolyásos főembereit, és csak ezután indított támadást. A tulajdonképpeni egyesítő háború kilenc évig tartott: Qin 230-ban lerohanta Han-t 韓, majd a következő években sorra a többi fejedelemséget. Kr. e. 221-ben az utolsó fejedelemség megadta magát, így Kína Qin uralma alatt egyesült. (Valószínűleg a Qin névből származik Kína neve a nyugati nyelvekben, vö.*Chin*a.)

Az egész általa ismert civilizált világot uraló Ying Zheng úgy érezte, hogy a Zhou uralkodók címe, a „király” *(wang)* nem elég neki, ezért egy új, eddig nem létező rangot alkotott a legendás uralkodók neveiben előforduló írásjegyekből: *huangdi*-nek 皇帝 nevezte magát, ezt szokás „császár”-nak fordítani. Úgy gondolta, hogy dinasztiája örök életű lesz, ezért a címe mellé csupán sorszámot vett fel, s Qin Shi Huangdi 秦始皇帝, azaz „Qin Első Császára” néven uralkodott.

Miután leigázta a rivális országokat, Qin Shi Huangdi hozzálátott uralma megszilárdításához és az eddig számtalan független részből álló terület egységes birodalommá szervezéséhez. Szigorú törvényeket adott ki, az országot 48 kormányzóságra osztotta fel, s hogy a régi arisztokráciát meggyengítse, a hat meghódított fejedelemség vagyonosait családjukkal együtt fővárosába, Xianyang-ba 咸陽 költöztette. A legyőzött ellenség fegyvereit beolvasztotta és óriási szobrokat öntetett belőlük. A birodalomegyesítéshez hozzátartozott az is, hogy egységesítették a pénzt, a mértékegységeket, a kocsitengelyeket és az írásjegyeket. A hivatalos pénzérmék ezután egészen a császárság bukásáig kerek alakúak voltak, a közepükön négyzet alakú lyukkal. (A kerek az eget, a négyzet a földet szimbolizálja. A lyukon keresztül tudták az érméket felfűzni.) A kocsitengelyek hosszúságának egységesítése nagyban meggyorsította a közlekedést és az adógabona szállítását, mivel ekkoriban az utak jórészt kitaposott keréknyomok voltak csupán. A birodalom hivatalos írásává Qin Shi Huangdi a Qin államban addig használatos ún. „kispecsét írást” (*xiaozhuan* 小篆) tette meg.

Qin Shi Huangdi igyekezett teljesen megbolygatni és átalakítani az addigi társadalmi rendet, felszámolni az örökletes arisztokrácia uralmát. Minden területen szigorú egységesítő intézkedéseket hozott, ami miatt a konzervatív, múltba forduló konfuciánus írástudók szembeszegültek vele. Az ellenállás letörése érdekében az Első Császár elrendelte, hogy – bizonyos gyakorlati hasznú, vagyis a jóslással, orvoslással vagy földműveléssel foglalkozó, illetve a császári könyvtár tulajdonában lévő – könyveken kívül égessenek el minden könyvet a birodalomban. Később a hagyomány szerint a konfuciánus tudósokat élve elásatta a főváros piacterén.

A belső rendet megszilárdítván Qin Shi Huangdi külső terjeszkedésbe fogott. Déli irányban meghódította és szervezett áttelepítésekkel benépesítette a mai Guangdong 廣東, Guangxi 廣西 és Fujian 福建 tartományok egyes részeit. S ami témánk szempontjából különösen fontos, Meng Tian 蒙恬 nevű tábornokát az északi határokra küldte, hogy szorítsa vissza az akkor már Kínát fenyegető *xiongnu*-kat, és konszolidálja az új határvonalat. Meng Tian elfoglalta a *xiongnu*-k fő szállásterületének számító Ordosz vidékét, vagyis a Sárga-folyó nagy kanyarulatától délre eső földeket, ettől északra, északnyugatra pedig további

kiterjedt területeket szerzett a mai Belső-Mongóliában és Gansu 甘肅 tartományban. E hódításokat a *Shiji* 史記 (lásd később) Kr. e. 214-re datálja, de valószínűleg több évig tartottak. Az utánpótlás megkönnyítésére Meng Tian kiépítette az úgynevezett Egyenes utat (Zhidao 直道), mely Xianyang-tól északra indult, átvágott az Ordosz-sivatagon, majd a Sárga-folyón átkelve Jiuyuan-nél 九原 ért véget. Az út, melynek maradványai ma is láthatók, mintegy 800 km hosszú volt.

Meng Tian-hez kötik annak az északi határerődrendszernek a kiépítését is, amelyet Nagy Fal (Changcheng 長城) néven ismerünk. A kínai fejedelemségek határain korábban is álltak falszakaszok, Meng Tian valószínűleg ezeket kötötte össze. Az is valószínű, hogy nem megszakítás nélküli, sokezer kilométer hosszú falról van szó, hanem döngölt földből épült erődítmények bonyolult rendszeréről. Az ókori kínai forrásokban szereplő kifejezés, a Changcheng szó szerint „hosszú falat" vagy „hosszú falakat" jelöl, s a Han-kor után csak a 20. században kezdték újra használni, méghozzá egy jóval későbbi, 15–17. századi téglaépítményre alkalmazva. Ez utóbbi fal jóval délebbre húzódott az Első Császár „hosszú falánál", mely utóbbi építése után néhány évvel használaton kívül került, s megsemmisült. A Qin-t követő Han-dinasztia által emelt falak szintén délebbre húzódtak.

Qin Shi Huangdi a birodalomszervezés során gyakorlatilag minden társadalmi réteg érdekeit megsértette, s rendkívül kegyetlen természete miatt is sokan gyűlölték. Erőszakos intézkedései miatt szembefordultak vele mind a régi írástudók, mind a volt fejedelemségek arisztokratái, mind pedig a köznép tömegei, amelyeket egyszerre sújtottak a rendkívül magas adók, a kötelező közmunkák és a kimerítő hadjáratok.

Kr. e. 210-ben Qin Shi Huangdi váratlanul megbetegedett és meghalt, s a trónon még kegyetlenebb természetű kisebb fia követte, aki testvéreit egytől-egyig lemészároltatta. A birodalom ekkor már az összeomlás szélén állt. Kr. e. 209-ben parasztfelkelés tört ki, amelyet még le tudtak verni, de nemsokára már az ország minden részében lázadó csapatok szerveződtek. Kr. e. 206-ban egy sereg betört a fővárosba, és kiirtotta a Qin-ház maradékát. A felkelővezérek közül a következő években Liu Bang 劉邦 emelkedett ki, aki hosszú belháború után végül legyőzte riválisait, Kr. e. 202-ben császárrá kiáltotta ki magát, és Changan 長安 székhellyel (a mai Xi'an 西安 mellett) megalapította a Han-dinasztiát 漢. (Bár a dinasztia hivatalosan csak 202-ben alakult meg, kezdetét Qin bukásától, 206-tól szokás számolni. Az utókor a Kr. e. 206/202–Kr. u. 9 között fennáló dinasztiát Nyugati vagy Korai Han-dinasztiának [Xi Han 西漢, Qian Han 前漢] nevezi.)

A Nyugati Han-dinasztia

Liu Bang (ur. Kr. e. 202–195) posztumusz császári neve Han Gaozu 漢高祖 volt, a forrásokban gyakran szerepel Gao császárként, Gaodiként is. Győzelmekor az ország romokban hevert. A dinasztiaalapító tanult elődje hibáiból: hatalma megszilárdítása érdekében könnyített a parasztság terhein, és hatalmas területeket adományozott a Liu család tagjainak és a hozzá hű főuraknak. Ezen örökletes adománybirtokok urait – a Zhou-kori uralkodók címe után – *wang*-nak nevezték, a fordításban ők „herceg" néven szerepelnek, birtokaik pedig „hercegségként" (g*uo* 國). A hercegek közt szét nem osztott területekből Liu Bang – Qin mintájára – kormányzóságokat szervezett, amelyeknek területe és népessége összességében jóval kisebb volt, mint a hercegségeké. A kormányzóságok élén központilag kinevezett és elmozdítható kormányzók álltak.

Han Gaozu és közvetlen utódai alatt az országban helyreállt a rend, a gazdaság fellendült, az elnéptelenedett területek benépesültek, a birodalom megerősödött. Mivel azonban az ország területének nagy részét a császári udvartól többé-kevésbé független hercegségek tették ki, a központi hatalom egy jó ideig gyönge maradt.

Külpolitikai területen a Han-dinasztia uralma jelentős kudarcokkal kezdődött. Az időközben megalakult Xiongnu Birodalom szoros kapcsolatokat ápolt néhány észak-kínai hercegséggel, s ez utóbbiak esetleges átállása végveszélybe sodorta volna a dinasztiát. Han Gaozu ezért megpróbálta egy nagyszabású hadjárattal meggyengíteni a *xiongnu*-kat, ám a Kr. e. 200-ban a császár által személyesen vezetett támadás azzal ért véget, hogy Pingcheng-nél 平城 a kínai seregt bekerítették, s hét napig ostromzár alatt tartották. A hivatalos történeti források nem részletezik, hogy miként sikerült a császárnak a *xiongnu*-k gyűrűjéből kimenekülnie; későbbi pletykák arról szólnak, hogy a *xiongnu* uralkodó feleségét féltékennyé tették egy Han-béli szépség arcképével, s végül ő vette rá férjét az elvonulásra. A „pingcheng-i ostromzár" mindenesetre a Han-ház csúfos vereségeként vonult be a köztudatba, s a Han udvar békepárti hivatalnokai évtizedeken keresztül hivatkoztak rá. Nemsokára Han Gaozu tárgyalásokat kezdeményezett a *xiongnu*-kkal, s egyezményt kötött velük, melyben a békéért cserébe a Han-ház vállalta, hogy évente gazdag ajándékokat küld a *xiongnu* udvarba, emellett egy császári hercegnőt ad feleségül a *danhu*-nak 單于 (más olvasattal *shanyu* vagy *chanyu*), a *xiongnu*-k uralkodójának. Ezt a megbékítő politikát nevezték *heqin*-nek 和亲. A kifejezés szó szerinti jelentése: „béke-rokonság", a fordításban „házassággal szentesített békeként", „házasság biztosította békés kapcsolatként" stb. szerepel. Han Gaozu utódai is ezt a politikát követték több mint fél évszázadon át.

A *xiongnu*-knak tett engedmények mellett Han délen is kompromisszumra kényszerült: a Qin által korábban meghódított dél-kínai területeken, a mai Guangxi és Guangdong tartományokban a Zhao Tuo 趙佗 nevű, észak-kínai származású hadúr saját államot alapított Déli Yue (Nan Yue 南越) néven, amelyet Kr. e. 196-ban a Han-ház kénytelen volt elismerni. Szintén egy kínai, a

Yan-béli 燕 Wei Man 衛滿 alapított független államot Észak-Koreában, mely terület a kínai forrásokban Chaoxian 朝鮮 néven szerepel. Mint látni fogjuk, a kínai források ezeket az államokat gyakran emlegetik együtt a *xiongnu*-kkal.

Han Gaozu Kr. e. 195-ben meghalt, ezután mintegy másfél évtizedig a tényleges hatalmat özvegye, Lü 呂 császárné tartotta a kezében. Kr. e. 195–188 között névlegesen fiuk, Huidi 惠帝 császár ült a trónon, ám ő meglehetősen fiatal volt, s anyja sikeresen távoltartotta őt a kormányzati ügyektől. Uralmának legfőbb eredménye, hogy ekkor erősítették meg Chang'ant, a fővárost. Huidi Kr. e. 188-as halála után két jelentéktelen gyermekcsászár követte egymást a trónon, ekkor a birodalmat – régensként – hivatalosan is Lü császárné irányította. A császárné, akit az esetében igen elfogultnak tűnő források rendkívül negatív színben tüntetnek fel, kemény kézzel kormányzott, s jelentősen hozzájárult a birodalom konszolidációjához. Ugyanakkor igyekezett a lehető legtöbb hatalmi pozíciót a rokonainak juttatni, amivel a Liu-ház uralmát fenyegette. Végül, Lü császárné Kr. e. 180-ban bekövetkezett halálakor a Liu nemzetség tagjai és Gaozu még életben lévő bizalmasai a Lü családot kiirtották, s a Liu család uralma helyreállt. Kormányzása alatt Lü császárné igyekezett fenntartani a békés kapcsolatokat a *xiongnu*-kkal, bár Kr. e. 192-ben majdnem hadjáratot indított ellenük afeletti dühében, hogy a *danhu* levélben feleségül kérte őt. A békés hozzáállás és a rendszeres ajándékküldés ellenére a császárné régenssége alatt a *xiongnu*-k többször is betörtek a kínai területekre, csakúgy, mint Déli Yue seregei.

Lü császárné halála után a trónra Gaozu egyik fia, Wendi 文帝 (ur. Kr. e. 180–157), őt követően pedig az ő fia, Jingdi 景帝 (ur. Kr. e. 157–141) került. Wendi és Jingdi uralmát tartották a későbbi konfuciánus történészek a Han-dinasztia virágkorának, annak az időszaknak, amelyben a császárok a leginkább megközelítették az ősi szent uralkodók eszményét. A közterheket jelentősen csökkentették, a büntetéseket enyhítették, s a kormányzat igyekezett a lehető legkevésbé beavatkozni a közemberek életébe. Ugyanakkor ebben az időszakban a központi kormányzat jelentősen megerősödött, a hercegségek rovására. Számos hercegséget megszüntettek, feldaraboltak vagy mecsonkítottak, s az így szerzett területeken kormányzóságokat alakítottak ki, amelyek közvetlenül az udvarnak voltak alárendelve. Kr. e. 154-ben hét hercegség fellázadt, s a felkelésbe, mint a jelen könyvben közölt forrásrészletekből kiderül, a *xiongnu*-kat is megpróbálták bevonni. A lázadást azonban gyorsan leverték, s a hercegségek hanyatlása felgyorsult. A következő császár, Wudi már erős központi kormányzatot örökölt, és az ország erőforrásainak nagy részével közvetlenül rendelkezhetett.

A *xiongnu*-kkal szemben Wendi és Jingdi folytatták a *heqin* politikát, s nem kezdeményeztek háborút a *xiongnu*-kkal. A *xiongnu*-k időről időre – különösen egy-egy új *danhu* trónra léptekor – betörtek a kínai területekre, súlyos károkat okozva. Ezt általában újabb bélemegállapodás követte, amelyben Han még több ajándékot ígért.

A Han-dinasztia legjelentősebb császára kétségtelenül Wudi 武帝 (ur. Kr. e. 141–87) volt, akinek hosszú uralma alatt Kína hatalmas birodalommá vált. A Wudi („harcias" vagy „harci erényekkel ékes" császár) posztumusz név, s ez is

jelzi, hogy viselője fő érdemének az utókor a hadi vállalkozásokat tartotta (bár ő maga soha nem vett részt hadjáratban). Wudi gazdag országot, teli kincstárat örökölt, s az elődei által megteremtett bőséget és stabilitást egyrészt a központi hatalom további megerősítésére, másrészt külső hódításokra használta fel. Alatta az állam jóval aktívabb szerepet vállalt a gazdaság és a társadalom irányításában: bevezették a só, a vas és a szeszes italok állami monopóliumát, növelték a köznép közmunka- és katonai szolgálatát, kiterjesztették a hivatalnokrendszert, s tovább csökkentették a hercegek hatalmát.

A külpolitikában is Wudi alatt vette át Kína a kezdeményezést. Kr. e. 135-től az udvarban elkezdték fontolgatni, hogy a *heqin* politika helyett a nyílt konfrontációt vállalják a *xiongnu*-kkal szemben. Kr. e. 133-ban a kínai csapatok sikertelen kísérletet tettek a *danhu* tőrbe csalására, ezzel a viszonylagos béke kora lezárult. Ettől az évtől Kr. e. 119-ig gyakorlatilag folyamatosan zajlottak a hadjáratok a *xiongnu*-k ellen, melyeknek során a kínai csapatok – óriási áldozatok árán – hatalmas sikereket értek el, s a *xiongnu*-kat jelentősen visszaszorították, megnövelve a Han-dinasztia uralma alatt álló területeket. A *xiongnu*-k elleni harcok később kiújultak, s újabb kisebb-nagyobb háborúk következtek. Ugyanebben az időben a Zhang Qian 張騫 nevű követ bejárta Közép-Ázsiát, eljutott Baktriába és több más nyugati államba. Beszámolói felkeltették az udvar érdeklődését a Nyugati Területek (Xiyu 西域) – a Dunhuang-tól 敦煌 nyugatra, a Taklamakán-sivatag peremén és attól nyugatra elhelyezkedő kisebb-nagyobb államok, városállamok – iránt, s Wudi seregei ezeket is kínai befolyás alá vonták. A Nagy Falat újjáépítették és kibővítették, felvirágzott a Selyemút forgalma. Eközben Kína délnyugat felé is terjeszkedett: elfoglalta a mai Yunnan 雲南 és Sichuan 四川 tartományok nagy részét, északkeleten pedig Korea jelentős területeit. Nem csoda, hogy a jelen könyvben található forrásrészletek Wudi uralmának mozgalmas évtizedeivel foglalkoznak a legnagyobb terjedelemben.

A hadjáratok ugyanakkor rendkívül költségesek voltak. Csak a Kr. e. 119-es *xiongnu*-ellenes hadjáratban 80–90 ezer kínai katona halt meg, s a 140 ezer lóból mindössze 30 ezer élte túl a sivatagi átkelést. Egy Kr. u. 14-ben kelt dokumentumban egy katonai stratéga a következőképpen összegzi a *xiongnu*-ellenes hadviselés nehézségeit: Egyrészt szinte megoldhatatlan az élelmiszer-utánpótlás megszervezése. Egy háromszáz napos hadjáraton egy gyalogosnak 360 liter szárított rizsre van szüksége, ennek szállításához azonban egy ökör is kell. Az ökör ellátásához viszont még 400 liternyi takarmányt is szállítani kell. Ráadásul a tapasztalatok szerint az ökrök átlagosan száz nap után elpusztulnak a sivatagi körülmények között, ám a maradék 240 liter rizs is túl nehéz a katonának. Másrészt az északi kemény tél a kínai katonák számára elviselhetetlen, elegendő fűtőanyagot magukkal cipelni pedig lehetetlen. Éppen ezért, állapítja meg a stratéga, egyetlen Han-kori *xiongnu*-ellenes hadjárat sem tartott tovább száz napnál. Ez a probléma magyarázza, hogy Wudi uralmának kivételével miért vonakodtak a kínaiak nagyobb hadjáratot indítani az őket folyton zaklató *xiongnu*-k ellen.

Wudi császár utolsó éveire a Han Birodalom mély válságba jutott. A hatalmas hadi vállalkozásokban az ország kimerült, az életszínvonal csökkent, elszaporodtak a rablóbandák és a lázadó csoportok. Emellett az udvarban is belharcok törtek ki a különböző császárnék családjai között, s Kr. e. 91-ben két szembenálló klikk tagjai nyíltan harcra keltek egymással Chang'an utcáin. Az ötnapos vérengzésben több tízezren haltak meg, többek között a trónörökös is. Az egymással szemben álló felek egyik fő vádpontja az volt, hogy a másik fél különféle varázslatokkal próbált ártani az idős császárnak, s ebben állítólag *xiongnu* varázslók is részt vettek. A hatalmi harcokból Huo Guang 霍光, a *xiongnu*-verő Huo Qubing 霍去病 tábornok féltestvére, az egyik császárné rokona emelkedett ki, s amikor Wudi császár Kr. e. 87-ben meghalt, őrá bízta a birodalom és a dinasztia sorsát. A következő két évtizedben – egészen Kr. e. 66-os kiirtásáig – a tényleges hatalmat a Huo család tartotta kezében.

Wudi után a trónra a gyerekkorú – ezért a kormányzásba be nem avatkozó – Zhaodi 昭帝 került trónra (ur. Kr. e. 87–74), az ő fiatalon bekövetkezett halála után egy alig huszonhét napig uralkodó fiatal császár következett (őt az udvar befolyásos tagjai példátlan módon leváltották). Ezután egy szintén fiatal herceget tettek meg császárrá, aki Xuandi 宣帝 néven Kr. e. 74–49 között uralkodott. Őalatta került sor – a befolyásos Huo Guang Kr. e. 68-as halála után nem sokkal – a Huo család bukására. Zhaodi és Xuandi uralkodása átmenetet jelent Wudi aktív, agresszív, realista politikája, illetve a következő időszak passzív, békés, idealistább irányvonala között. Wudi halála után a harcos kínai terjeszkedésnek vége szakadt, de a birodalom igyekezett megszilárdítani megszerzett pozícióit, s ennek érdekében több kisebb-nagyobb hadjáratra is sor került. A *xiongnu*-kkal való összetűzések fő terepe ekkoriban a Nyugati Területek voltak, amelyeket mindkét birodalom igyekezett a saját befolyása alá vonni. Nagyjából Kr. e. 65 után kínai részről a hangsúly a hadi vállalkozásokról a kevésbé látványos, de tartósabb eredménnyel járó eszközök alkalmazására, földműves katonai kolóniák létrehozására, kínaiak betelepítésére helyeződött. Ekkoriban a *xiongnu*-k erejét nagyban csökkentette, hogy súlyos belharcok törtek ki közöttük. Egyszerre több *danhu* vetélkedett a főhatalomért, s közülük az egyik Kr. e. 51-be úgy döntött, hogy Chang'an-ba látogat, ami a behódolás jele volt. A kínai udvarban nagy vita zajlott arról, hogy meghódolt ellenségként kezeljék-e, vagy pedig tisztelettel és nagylelkűséggel fogadják. Végül az utóbbi hozzáállás mellett döntöttek.

Xuandi-t Yuandi 元帝 követte a trónon (ur. Kr. e. 49–33), aki passzív, takarékos, visszahúzódó politikát folytatott, csakúgy, mint fia, Chengdi 成帝 (ur. 33–7) – bár egyes híresztelések szerint magánéletükben egyikük sem vetette meg a földi örömöket. Az ő időszakukban a belső helyzetet a fokozódó földkoncentráció, a nagybirtokosok felemelkedése, a parasztság helyzetének romlása jellemezte, ami hozzájárult a kormányzati bevételek csökkenéséhez. Az udvarban intrikák, instabilitás, hatalmi harcok uralkodtak. A külpolitikára is a passzivitás volt a jellemző. A Nyugati Területeket a Han-dinasztia igyekezett továbbra is a befolyása alatt tartani, de nem akart az itteni államoknak szorosabban elköteleződni, vagy jelentősebb áldozatokat hozni értük. A *xiongnu*-

kat továbbra is megosztottság gyengítette, így komoly fenyegetést nem jelentettek, kivéve az egyik *danhu*-t, akit azonban két kínai hivatalnoknak sikerült – az udvar jóváhagyása nélkül – megölnie.

Yuandi uralkodása alatt kezdett el felemelkedni főfeleségének, Chengdi anyjának családja, a Wang-ok 王. Chengdi fiú utód nélkül hunyt el, s az őt követő Aidi-t 哀帝 (ur. Kr. e. 7–1) a riválisnemzetségek támogatták, így a Wang család egy időre háttérbe szorult. Aidi fiatal és beteges volt, ráadásul lekötötte vonzalma kegyence, az ifjú Dong Xian 董賢 iránt, akit az egyik legmagasabb posztra is kinevezett. Amikor Aidi Kr. e. 1-ben utód nélkül meghalt, Wang anyacsászárné révén újra a Wang-ok kezébe került a tényleges hatalom, s közülük is az anyacsászárné unokaöccsének, Wang Mang-nak 王莽 a befolyása lett a legnagyobb. A trónra egy kilencéves gyermeket ültettek (Pingdi 平帝, Kr. e. 1–Kr. u. 6), majd annak korai halála után egy kétéves csecsemőt. Helyettük Wang Mang régensként, majd megbízott császárként uralkodott, míg végül 9-ben elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Han-házat letaszítsa a trónról, s saját dinasztiát alapítson, Xin 新 („Új”) néven.

Wang Mang számos reformintézkedést hozott: földet osztott, megtiltotta a rabszolgák adásvételét, korlátozta a földbirtokok nagyságát, átnevezte a hivatalokat, átszervezte a hivatalnokrendszert, megreformálta a pénzrendszert. Wang Mang-ot a források rendkívül negatív színben tüntetik fel, tehetségtelen, hataloméhes, gőgös trónbitorlóként ábrázolva őt, akinek saját hibái vezettek a bukásához. Az utókor által írt feljegyzések szerint Wang dölyfös politikájával megsértette az addig Kínával békében élő *xiongnu*-kat, elvesztette a Nyugati Területeket, s több korábban behódolt törzs miatta lázadt fel a kínai uralom ellen. Valójában Wang külpolitikája korántsem volt ilyen katasztrofális: a megosztás politikájával, illetve egy alkalommal egy hatalmas hadsereg felvonultatásával távol tartotta a *xiongnu*-kat a határoktól, a Nyugati Területek pedig a Wang halálát követő zűrzavar idején szakadtak el, nem Wang alatt. Wang Mang bukásában a legnagyobb szerepet valószínűleg nem saját hibái, hanem egy addig példátlan természeti katasztrófa játszotta: Kr. u. 3–5 között, majd 11-ben a Sárga-folyó jelentősen megváltoztatta medrét, éppen az Észak-kínai-alföld legtermékenyebb és legsűrűbben lakott vidékeit pusztítva el. A csapást éhínség, menekülthullám, parasztlázadások követték, melyek lavinaszerűen végigzúdultak egész Kínán. Gengshi 更始 néven egy ellencsászár is trónra lépett. Végül egy lázadó sereg Kr. u. 23-ban Chang’an-t is bevette, Wang Mang-ot pedig megölték. Az ezután is folytatódó zűrzavarból végül a Han-ház egyik távoli rokona került ki győztesen, aki 25-ben restaurálta a Han-dinasztiát. Az ekkor megalakult Keleti vagy Kései Han-dinasztia (Dong Han 東漢, Hou Han 後漢) 220-ig uralkodott.

Érdekességképpen megemlítendő, hogy nagyjából a tárgyalt korszak végéről, Kr. u. 1–2-ből fennmaradt egy adatsor a Han Birodalom akkori helyzetéről. Eszerint a birodalom 83 kormányzóságból és 20 hercegségből állt, ezeken belül összesen 1577 kisebb egység (járás, illetve fejedelemség) volt. A lakosság pedig 12.366.470 portát, vagyis 57.671.400 főt tett ki. Ez a szám nagyjából megegyezik

az Augustus császár korabeli Római Birodalom lakóinak ötvenmillió körülire becsült számával.

A Xiongnu Birodalom

A *xiongnu*-k eredete az egyik legvitatottabb kérdés a belső-ázsiai történelemben, a legkülönbözőbb elméletek láttak napvilágot származásukkal, nyelvükkel kapcsolatban. A *xiongnu*-k eredetéről, korai történelméről, belső viszonyairól a kínai források közül egyedül a *Shiji* 110. fejezete, *A* xiongnu-*k krónikája* (*Xiongnu liezhuan* 匈奴列傳) számol be, amelynek fordítását a jelen sorozat második kötetében fogjuk közölni, így ezekkel a kérdésekkel is ott foglalkozunk. A jelen kötetben előforduló *xiongnu* nevek, kifejezések és más sztyeppei nomád népek nyelvében előforduló szavak lehetséges kapcsolatáról a kötet végén található függelékben közli feltevéseit a fordító.

A *xiongnu*-k először a Kr. e. 4. században tűnnek fel a forrásokban, mint az észak-kínai fejedelemségek északi szomszédjai. Magukról a *xiongnu*-król kevés az információ, csak annyit tudunk, hogy Qin, Zhao 趙 és Yan államok falakat építettek határaikon a *xiongnu*-k elleni védekezésként. Az első fal, Qin határán Kr. e. 324–270 között épült, Kr. e. 300 körül Zhao, majd nagyjából egy évtizeddel később Yan emeltetett védműveket, nemcsak a *xiongnu*-k, hanem a velük keletről szomszédos *donghu*-k ellen is. A leghevesebb harcokat Zhao állam vívta a *xiongnu*-kkal. Kr. e. 307-ben a Zhao-béli Wuling 武靈 király rendeletet adott ki, melyben felszólította népét, hogy vegye át a „barbár" ruházatot, s tanulja el a lovaglás és íjászat művészetét. A következő évben a Zhao-beli seregeknek sikerült is mélyen betörniük a *xiongnu*-k területére. A számadatok tekintetében nem mindig megbízható források szerint a Kr. e. 3. század közepén Zhao híres hadvezére, Li Mu 李牧 a *xiongnu*-k 100 ezres hadseregét becsalta Zhao területére, ahol lesben álló 160 ezer katonájával súlyos vereséget mért rájuk, maga a *danhu* is alig tudott megmenekülni. (A *xiongnu*-k uralkodóját jelölő két kínai írásjegyet általában *shanyu*-ként [san-jü] vagy *chanyu*-ként [csan-jü] szokták megadni latin betűs átírásokban. E könyvben azonban – a függelékben kifejtett okok miatt – a *danhu* átírást alkalmazzuk, ami nem az eredeti kiejtést tükrözi, hanem modern olvasata annak a két írásjegynek, amelyeknek a *shan* 單 és a *yu* 于 a kölcsönszava lehetett).

Mint láttuk, Kína Kr. e. 221-ben történt egyesítése után a Kr. e. 210-es években a Qin-dinasztia tábornoka, Meng Tian kiszorította a *xiongnu*-kat az Ordosz vidékéről, s egyesítette a korábbi fejedelemségek védelmi rendszereit. Ez súlyos csapást jelentett a *xiongnu*-kra nézve, akiket ekkoriban négy oldalról veszélyes ellenfelek vettek körül. Délen az egységes Qin-dinasztia, keleten a *donghu*-k 東胡, nyugaton (a mai Gansu tartomány nyugati, Xinjiang 新疆 keleti részén) a *yuezhi*-k 月氏, északon pedig a Bajkál-tó környékén élő *dingling*-ek 丁零 és más törzsek állták útját a terjeszkedésnek. Ez a nehéz helyzet nagyban

hozzájárulhatot Maodun 冒頓 felemelkedéséhez, illetve a Xiongnu Birodalom megalakulásához.

Maodun a kínai források szerint a *xiongnu*-k *danhu*-jának, Touman-nak 頭曼 volt a legidősebb fia. Mivel apja egy másik fiát szerette volna megtenni utódjául, Maodun-t a *yuezhi*-khöz küldte túsznak, majd megtámadta a *yuezhi*-ket. Maodun, mielőtt a *yuezhi*-k bosszúból megölték volna, ellopta a legjobb lovukat, és hazaszökött. Ekkor apja, aki csodálta bátorságát és ügyességét, tízezer harcos vezetésével bízta meg. Maodun különböző próbatételekkel biztosította emberei hűségét, majd apját megölte, s Kr. e. 209-ben kikiáltotta magát *danhu*-nak. Belső ellenfeleivel leszámolt, ezután külső terjeszkedésbe kezdett. A Xiongnu Birodalom megalapítását Maodun trónra lépéséhez, Kr. e. 209-hez szokták kötni.

A *xiongnu*-k keleti szomszédjai a *donghu*-k voltak. A *donghu* jelentése „keleti barbár”, ami nem egy etnikumnak a neve, hanem azokat a törzseket jelölte, akik Belső-Mongólia és Mandzsúria déli részén éltek. A kínai források szerint a *donghu*-kat a *wuhuan*-ok és a *xianbei*-ek 鮮卑 alkották, s Maodun felemelkedésekor rendkívül erősek voltak. Az új *danhu* Kr. e. 206 körül egy gyors hadmozdulattal lerohanta őket, vezérüket megölte, népük és jószágaik jelentős részét elhurcolta. Ezután a *wuhuan*-ok évszázadokra a *xiongnu*-k adófizetői lettek, s valószínűleg ez történt a *xianbei*-ekkel is.

Ezután Maodun nyugatra fordult, a *xiongnu*-khoz hasonlóan lovas nomád birodalmat alkotó *yuezhi*-k felé, akik között fiatal korában túszként élt. A hatalomra jutását követő években kiszorította őket a Gansu-folyosó nagy részéből, majd három évtizeddel később, Kr. e. 175-ben újra hatalmas vereséget mért rájuk. A *yuezhi*-k erre két részre szakadtak. Az úgynevezett kis-*yuezhi*-k a Gansu-folyosót szegélyező Qilian-hegység 祁連 déli részébe húzódtak vissza, ahol összekeveredtek az ott élő *qiang* 羌 törzsekkel. A nagy-*yuezhi*-k nyugatra menekültek, ahol az Ili-völgyben alapítottak államot. Itt azonban Kr. e. 162-ben Laoshang 老上 *danhu,* illetve az általa nemrég alávetett *wusun*-ok 烏孫 egyesített seregei újra legyőzték őket, a nagy-*yuezhi* királyt megölték, koponyájából ivóedényt készítettek. Az Ili-völgybe az addig a Tianshan-hegység 天山 északkeleti oldalán élő *wusun*-ok költöztek, a nagy-*yuezhi*-k maradéka tovább vonult nyugatra, ahol Szogdianától (Kangju 康居) délre telepedtek le.

Északon Maodun első éveiben a *xiongnu*-k legyőzték a *dingling*-eket és több más dél-szibériai törzset. Maodun a fővárosát Longcheng-ben 龍城 rendezte be, a mai Mogólia területén. A *xiongnu*-k itt tartottak minden ősszel nagygyűlést, amelyen számba vették a népesség és az állatállomány gyarapodását. A birodalmat Maodun két részre osztotta: a „balfelőli bölcs király” kormányozta a keleti, a jobbfelőli a nyugati országrészt, s e kettősség a hierarchia többi szintjén is megvolt. A balfelőli részek rangban a jobbfelőliek felett álltak.

Meng Tian 210-es halálát követően, a Qin bukását követő zűrzavaros időszakban a korábban Qin által az Ordosz vidékére telepített kínaiak hazaszökdöstek Belső-Kínába, így a vidék őrizetlenül maradt. A *xiongnu*-k ezt kihasználva a területet visszafoglalták. A megalakuló Han-dinasztia a *xiongnu*-k elleni védelem megszervezésével megbízta Han hercegét, Xin-t 韩王信 (Han

wang Xin, nem összetévesztendő hasonló nevű kortársával, Han Xin 韩信 tábornokkal), de ő átállt a *xiongnu*-khoz. Emiatt, mint láttuk, Han Gaozu személyesen vezetett hadat a *xiongnu*-k ellen, de a pingcheng-i katasztrófa után nyilvánvalóvá vált, hogy katonai erő tekintetében Kína nem veheti fel a versenyt a *xiongnu*-kkal. Ráadásul számos kínai főember átállt a *xiongnu*-khoz, ami azt jelezte, hogy az új dinasztia iránti hűség még elég ingatag lábakon állt Kínában, s ha egyszerre több északi előkelőség és főhivatalnok fogott volna össze a *xiongnu*-kkal, az a dinasztia létét fenyegette volna. Ezen felismerések eredménye lett a Kr. e. 198-ban megkötött első *heqin*-szerződés, amelyet Kr. e. 135-ig még kilenc újabb követett.

A *heqin* kapcsolatokban a mindenkori *danhu* egy-egy császári hercegnőt kapott feleségül a mindenkori kínai császártól. (A hercegnőket általában a császári nemzetség valamelyik távoli mellékágából választották ki, s a házasság kedvéért léptették elő őket hercegnővé – tehát nincs szó arról, hogy a császár egy közeli rokonát küldte volna az északi nomádokhoz.) Emellett a Han udvar évente többször is megszabott értékű „ajándékot" küldött a *danhu*-nak selyemben, aranyban, borban és gabonában, sőt az első *heqin*-szerződésben Han Gaozu a *xiongnu*-kat elismerte Han-nal egyenrangú testvérállamnak. Cserében a *xiongnu*-k megígérték, hogy nem törnek be kínai területre. A következő évtizedekben a *xiongnu*-k, hatalmuk növekedésével párhuzamosan, erre nagyobb ajándékokat követeltek a kínaiaktól, s a határterületeket is gyakran fosztogatták. A kínaiak, katonai gyengeségük tudatában, a *xiongnu*-k feltételeit teljesítették, s a betörések megtorlására sem indítottak büntető hadjáratokat.

A kínai források igyekeznek a Kr. e. 2. század Han-*xiongnu* kapcsolatait úgy feltüntetni, mintha a *xiongnu*-k a Han-dinasztiának alávetett, behódolt nép lettek volna, s az ajándékok csak a Han-ház nagylelkűségének bizonyítékaként szolgáltak. Valójában az egyezmények konkrét rendelkezéseiből egyértelműen kiderül, hogy a katonailag tehetetlen Han kénytelen volt a viszonylagos békét megvásárolni a *xiongnu*-któl, s ha azok mégis betörtek területeire, akkor nem tudott hatékonyan védekezni ellenük.

Maodun Kr. e. 174-ben meghalt, őt a trónon fia, a harcias szellemű Laoshang követte (Kr. e. 174–160). Laoshang Kr. e. 166-ban 140 ezer lovassal betört a mai Gansu területére, nagy károkat okozva. Utódja, Junchen 軍臣 *danhu* (Kr. e. 160–126) Kr. e. 158-ban hajtott végre nagyszabású betöréseket. Han Jingdi (Kr. e. 157–141) uralkodása alatt, illetve Han Wudi (Kr. e. 141–87) első éveiben a *xiongnu*-k nem indítottak nagyobb támadást Kína ellen, talán az egyre nagyobb értékű kínai „ajándékokért" cserébe. A *heqin* egyezmények keretében a kínaiak Wudi császár uralkodásának kezdetén fizették a legtöbbet a *xiongnu*-knak.

A *xiongnu*-k jóindulatának elnyerését szolgálhatta a határpiacok (*guanshi* 關市) megnyitása. Ezeken a határ közeli piacokon a *xiongnu*-k elcserélhették pásztorkodással, vadászattal szerzett javaikat a kínaiak földműves termékeire. A határpiacokat Wendi császár idején nyitották meg, s több forrás utal arra, hogy rengeteg *xiongnu* látogatta őket.

Mint fentebb említettük, Kína Wudi császár idején érezte magát először elég erősnek ahhoz, hogy a *heqin* politiával járó egyre súlyosabb terhektől megszabaduljon, s katonai erővel szálljon szembe a *xiongnu*-kkal. Kr. e. 135-ben az udvar még a *heqin* egyezmény megújításáról döntött, de hamarosan megváltoztatták a döntést, s Kr. e. 133-ban (más forráshelyek szerint Kr. e. 134-ben) megpróbálták a *danhu*-t csapdába csalni. A következő évtizedek hadjáratai hatalmas veszteségeket okoztak a *xiongnu*-knak. Kr. e. 127-ben Wei Qing 衛青 tábornok visszafoglalta az Ordoszt, ami Maodun felemelkedése óta a *xiongnu*-k első jelentős vereségét jelentette. Kr. e. 121-ben Huo Qubing elfoglalta a Yanzhi-焉支 és a Qilian-hegységet, s behódolásra késztette az egyik *xiongnu* királyt. Kr. e. 119-ben a kínai hadak átkeltek a Góbi-sivatagon, s e hadjárat nyomán a *danhu* kénytelen volt hosszú időre visszavonulni a Góbitól északra fekvő területekre. Ebben az akcióban a kínaiak is annyi embert és lovat veszítettek, hogy a háborút csak jó néhány év elteltével tudták folytatni.

Wudi hadjáratainak fő eredménye az volt, hogy a Gansu-folyosó és az attól nyugatra fekvő területek megszerzésével a kínaiak számára megnyílt az út a Nyugati Területek, vagyis a Tarim-medence gazdag oázisállamai felé. Innentől kezdve a Han Birodalom és a *xiongnu*-k összecsapásainak fő terepe a Nyugati Területek lettek.

A Wudi alatt őket érő vereségek bomlasztó hatásával párhuzamosan a következő fél évszázadban a *xiongnu*-k hosszú dinasztikus válságon is keresztülmentek. Kr. e. 114–60 között hét *danhu* váltotta egymást, közülük csak ketten uralkodtak többet tíz évnél, ketten pedig gyermekként kerültek a trónra. A *danhu*-i méltóság Maodun-tól a Kr. e. 1. század közepéig általában apáról fiúra szállt, s fiai közül a mindenkori *danhu* jelölte ki utódját. Ez azzal járt, hogy nem mindig a főemberek által legalkalmasabbnak tartott – ezért legnagyobb tekintélyű – jelölt került a trónra. A központi hatalom jelentősen meggyengült. Ennek fő oka – a *danhu*-k rövid uralkodási ideje, a gyermekkorú vagy gyenge kezű *danhu*-k trónra ültetése mellett – a regionális alapú széthúzás volt. A Maodun által megteremtett duális rendszert időközben a birodalom kinőtte, számos helyi vezető, regionális király uralta a birodalom különböző területeit, s ezek meglehetősen nagy autonómiával rendelkeztek. A tárgyalt időszakban többször előfordult, hogy egyes királyok nem mentek el a *xiongnu*-k nagy éves gyűlésére, vagy egyéb módon – például a Han-hoz történő átállással – szálltak szembe a *danhu*-val. Ilyen körülmények között sem a hódító, sem a védekező hadműveleteket nem lehetett hatékonyan megszervezni. A Nyugati Területekért váltakozó sikerrel folyt a harc a Han-házzal, de egyértelmű volt az a tendencia, mely Kr. e. 60-ra a Nyugati Területek feletti *xiongnu* befolyás megszüneséhez vezetett. Ez is jelentős veszteséget okozott a *xiongnu*-knak, hiszen a Tarim-medence oázisállamai korábban fontos javakkal látták el őket: gabonával, vaseszközökkel, lovakkal, illetve emberanyaggal.

Mindezek a tényezők a Kr. e. 50-es évekre az egész Xiongnu Birodalom súlyos válságához vezettek. A Kr. e. 60-ban trónra lépett Ouyanjudi 握衍朐鞮 (vagy Woyanqudi) *danhu* – aki tisztségét szeretője, az elhunyt *danhu* felesége intrikáinak köszönhette – megpróbált kemény kézzel leszámolni mindazokkal,

akik hatalmát fenyegethették, elsősorban az előző *danhu* embereivel. Ez utóbbiak Kr. e. 58-ban saját emberüket, Huhanye-t 呼韓邪 (más olvasattal: Huhanxie) kiáltották ki *danhu*-nak, aki még ebben az évben csatában legyőzte és öngyilkosságba kényszerítette Ouyanjudi-t. Hamarosan, Kr. e. 57-ben azonban újabb regionális csoportok jelentették be igényüket a főhatalomra, s nem kevesebb, mint öt önjelölt *danhu* vetekedett a trónért. Kr. e. 54-re már csak két *danhu* maradt: Huhanye, illetve fivére, Zhizhi 郅支. Ez évben Zhizhi nagy vereséget mért Huhanye-re, aki kénytelen volt elhagyni az északi fővárost, s délre menekülni, Kína szomszédságába. Innentől fogva két évtizeden keresztül a *xiongnu*-k állama kettészakadt: nagyjából a mai Belső-Mongólia területét uralta Huhanye, Külső-Mongóliáét pedig Zhizhi. A több oldalról fenyegetett Huhanye udvarában éles vita tört ki arról, hogy megpróbálják-e megőrizni függetlenségüket, vagy behódoljanak Han-nak. Végül ez utóbbi mellett döntöttek. Kr. e. 53-ban Huhanye az egyik fiát Chang'anba küldte túsznak, s Kr. e. 52-ben hivatalosan jelezte a határ menti kínai hatóságoknak, hogy szeretne személyesen Chang'anba látogatni.

Kr. e. 51 újéve idején került sor Huhanye *danhu* hódolati látogatására, amit a Han udvarban méltán tartottak történelmi jelentőségűnek, hiszen több mint másfél évszázados ellenségeskedést zárt le, legalábbis a *xiongnu*-k egyik fontos csoportjával. A Han udvarban – hosszas viták után – úgy döntöttek, hogy a *danhu*-t nem behódoló barbárként, hanem illő tisztelettel és nagylelkűséggel fogadják. A császári audiencián a kínai hercegek felett foglalhatott helyet, s felmentették a császár előtt való leborulás kötelezettsége alól is. Emellett a behódolásért cserébe rendkívül értékes ajándékokat – kb. 5 kg aranyat, 200 ezer garast, 77 öltözet ruházatot, 8 ezer bála selymet, 1500 kg selyemszálat – kapott, s mikor hazatért, 680 köbméternyi gabonát is küldtek vele. Nem csoda, hogy Kr. e. 49-ben Huhanye újra Chang'an-ba látogatott, amikor is még több ajándékkal árasztották el. A következő látogatásra Kr. e. 33-ban került sor, s Huhanye utódai is többször megjelentek a Han udvarban – jellemző, hogy az ezzel járó kiadások meghaladták a korábbi *heqin* egyezményekben Kínára kényszerített terheket. Ezekben az évtizedekben Kína északi határainak biztonságáért Huhanye *xiongnu*-jai feleltek, akik felett a kínai császár tényleges hatalommal nem rendelkezett ugyan, de formálisan „külső vazallusaiként" (*wai chen* 外臣) kezelte őket.

Kr. e. 36-ban aztán a riválist, Kínával ellenséges *danhu*-t, Zhizhi-t két viszonylag alacsony rendű kínai hivatalnok, Chen Tang 陳湯 és Gan Yanshou 甘延壽 legyőzte, s fejét az udvarba küldte. A korabeli udvar háborúellenes hangulatát jelzi, hogy Chen és Gan felhatalmazás nélkül, császári rendeletet hamisítva szervezték meg a Zhizhi elleni támadást, mert tartottak tőle, hogy Chang'an nem engedélyezné azt. A sikeres, de önhatalmú fellépés miatt jutalmuk is jelentéktelen lett, sőt sokan súlyos megbüntetésük mellett kardoskodtak. Zhizhi egyébként korábban szeretett volna maga is Kína vazallusává válni, de a Han udvar ehhez nem járult hozzá, félve a Huhanye-hez fűződő kapcsolatok megromlásától. Zhizhi bukásával a *xiongnu*-k maradék hatalma jó időre lehanyatlott, bár saját területükön, a Nagy Faltól északra gyakorlatilag teljes

autonómiát élveztek. A kínaiak némi tisztelettel ugyan, de alávetett népként kezelték őket, s jellemző, hogy amikor Kr. e. 33-ban Huhanye császári hercegnőt kért feleségül, csak egy ágyast kapott, Wang Qiang 王牆 (más néven Wang Zhaojun 王昭君) személyében. Wang Zhaojun egyébként a későbbi hagyományban a kínai történelem híres szépségeinek egyike lett, akinek szomorú sorsáról számtalan vers, elbeszélés, színdarab született. Mindenesetre a házasság politikailag kifizetődő volt: a következő évtizedekben a Wang-tól született gyermekek és rokonságuk erős Han-párti frakciót alkottak a *xiongnu*-k udvarában. A kínai források szerint a Han-*xiongnu* kapcsolatok soha nem voltak olyan szívélyesek és békések, mint Kr. e. 33 és Kr. u. 11 között. Ugyanakkor a széthúzás továbbra is jellemző volt a *xiongnu*-k körében, s a Maodun és közvetlen utódai korára jellemző belső egységet soha többé nem sikerült újjáteremteni.

Wang Mang igyekezett fokozni a *xiongnu*-k megosztottságát, például azzal, hogy egyszerre tizenöt *xiongnu* herceget nevezett ki *danhu*-nak (közülük csak hárman fogadták el a címet). A Kr. u. 18-ban hatalomra jutott Hudu'ershi 呼都而尸 *danhu* (18–46) idején a Xiongnu Birodalom rövid másodvirágzáson ment át. Kihasználva a Wang Mang Kínájában eluralkodó zűrzavart, a *xiongnu*-k visszaszerezték befolyásukat a Nyugati Területek felett, s a Kései Han-dinasztia első uralkodóját arra kényszerítették, hogy újra „ajándékokkal" vásárolja meg tőlük a békét. Ám Hudu'ershi uralma a *xiongnu* törzsek felett korántsem volt olyan megingathatatlan, mint példaképéé, Maoduné. 46-ban bekövetkezett halála után a Xiongnu Birodalom kettészakadt, egy északi és egy déli részre, s a déli *xiongnu*-k hamarosan újra Kína vazallusai lettek.

A Wang Mang-ot követő időszakok *xiongnu* történelméről a jelen sorozat további köteteiben lesz szó.

A kínai világkép

A *xiongnu*-khoz való hozzáállás, a velük kapcsolatban használt nyelvezet megértése érdekében érdemes röviden bemutatni, hogy a korabeli kínaiak miként látták a világot s benne saját magukat. Már a Korai Zhou-korban egyfajta Kína-központú világkép alakult ki a kínai írástudók körében. Ebben a szemléletben Kína és a világ többi része nem különült el egymástól: a kínai uralkodó hatalma elvileg az egész világra kiterjedt, legalábbis azokra a területekre, ahol civilizáció létezett. A „világ" értelemben használt kínai szó a Tianxia 天下, magyarul Égalatti, vagyis „minden, ami az Ég alatt van". Az Égalatti központjából uralkodott a király *(wang),* majd a császár *(huangdi)*, akit az Ég Fiának (Tianzi) is neveztek. Ez nem azt jelentette, hogy az uralkodót isteni származásúnak tartották volna, de az elfogadott volt, hogy a dinasztiát az Égnek (Tian 天) nevezett személytelen istenség vagy erő választotta ki az uralkodásra, az úgynevezett „égi megbízatás" (*tianming* 天命) láruházásával. Gyakran használták még a „tengerek közötti térség", „a négy tengeren belüli terület" (*hainei* 海内, *sihai* 四海,) kifejezéseket is a „világ", illetve „Kína" fogalmának visszaadására. Ez arra a

homályos elképzelésre utal, mely szerint a lakott földeket négy oldalról tengerek veszik körül. Mint korábban említettük, a kínai területekre időnként alkalmazták a „középső országok", illetve „Középső Birodalom" kifejezést (Zhongguo) is, ennél a világ és Kína megkülönböztetése már egyértelmű.

A Zhou-kori kínai világképet legelőször az *Írások könyve* (*Shujing* 書經) egyik fejezete írta le. Eszerint a világ öt koncentrikus övezetből *(wu fu* 五服*)* áll. Középen fekszenek a királyi birtokok (*dianfu* 甸服), melyeket az uralkodó közvetlenül kormányoz. Ezek körül helyezkednek el a király által kinevezett fejedelmek birtokai (*houfu* 侯服), ezeken kívül pedig a „megbékített övezet" területei (*binfu* 賓服 vagy *suifu* 綏服), vagyis az uralkodó által meghódított kínai államok. A külső két övezetben éltek a „barbárok": az uralkodótól laza függésben élő népek alkották az „ellenőrzött övezetet" (*yaofu* 要服), s legkívül éltek a „vad övezet" (*huangfu* 荒服) civilizálatlan törzsei. A különböző övezetek (a legkülsőbb kivételével) mind adót fizettek az uralkodónak (ennek mértéke az övezettől függően változott), s a helyi uralkodók kötelesek voltak meghatározott időközönként audencián személyesen megjelenni a fővárosban. Minél távolabb élt a fejedelem az udvartól, annál ritkábban kellett végrehajtania a rituális hódolati látogatást.

A fent leírt állapot természetesen a valóságban sohasem létezett, ám a benne tükröződő világkép évezredekre meghatározta a kínaiak gondolkodását, ami a források nyelvezetében, szóhasználatában is tükröződik. S a kínai uralkodók célja mindig is egy hasonló világrend kialakítása volt, noha a gyakorlatba ültetésére tett konkrét intézkedésekről gyakran kénytelenek voltak lemondani. A legfontosabb eleme e világképnek az, hogy a kínai uralkodónak elvileg az egész világ alá van vetve, tehát nem léteznek Kínával egyenrangú államok, s így egyenrangú nemzetközi kapcsolatok se. A kínai-külföldi kapcsolatokat nem is tudták másképp megfogalmazni, mint a behódolt (vagy fellázadt) barbárok, illetve kínai uralkodójuk viszonyaként. Ez a szemlélet tükröződik a *xiongnu*-kra vonatkozó forrásokban is, még azokban az időszakokban is, amikor a *xiongnu*-k egyértelműen erősebbek voltak a kínaiaknál.

Mind a Qin-, mind a Han-házi császárok is hasonlóan tekintettek magukra és a környező világra, legalábbis hivatalos nyilatkozataikban ezt a világképet erősítik meg. Természetesen tisztában voltak vele – különösen a Han-kortól –, hogy Kínán kívül is léteznek más államok, civilizációk, s hogy a kínai császár uralma korántsem terjed ki az egész világra. Így az „Égalatti", az „Ég Fia", „az emberek ura" stb. kifejezések inkább politikai szlogennek tekinthetők, mintsem a világról alkotott tényleges elképzelések megnyilvánulásainak. Ettől függetlenül ez a terminológia egészen a császárkor végéig használatban maradt.

Ugyanakkor a Han-korban az „öt övezet" elméletének egyes elemeit igyekeztek a gyakorlatban is alkalmazni. A „királyi birtoknak" az úgynevezett Szorosokon belüli területek (Guanzhong 關中) feleltek meg. Ez a kifejezés a főváros, Chang'an környékét, a Wei-folyó 渭 síkságát jelentette, amelyet Kína többi részétől hegyek választottak el, s csak négy szoroson keresztül lehetett megközelíteni. A „Szorosoktól keletre" (Guandong 關東) kifejezés ennek

megfelelően Kína többi részét, elsősorban Északkelet-Kínát jelentette. A Szorosokon belüli területek közvetlenül a központi kormányzat ellenőrzése alatt álltak. A hercegségek és kormányzóságok a korábbi fejedelmi földeknek feleltek meg, míg a Kínán kívül, de Kína felsőbbségét elismerve élő törzsek – a „külső vazallusok" – pedig az „ellenőrzött övezettel" állíthatók párhuzamba. Az alárendelt területek kötelezettségei is hasonlítottak az „öt övezet" elméletében megszabottakhoz: mind a tartományok, mind a hercegségek adót fizettek a császárnak, s a pénz-, szövet- és gabona-beszolgáltatáson kívül kötelesek voltak különleges helyi termékeikből is szállítani az udvarnak – ez utóbbi kötelezettség a külső vazallusokat is érintette. A helyi vezetőktől elvárták, hogy időről időre audencián megjelenjenek az udvarban, ami alávetettségük elismerésének fontos jele volt. Ezért is volt jelentősége a késői *danhu*-k Chang'an-ba tett látogatásainak.

Az ősi kínai világképből fakadnak azok az elnevezések is, amelyekkel a kínaiak szomszédaikat illették. Egyes törzseknek volt saját nevük (ezek talán az adott törzs saját maga által használt nevének kínai átírásai voltak, például a *xiongnu*-k esetében), de a kínaiak gyakran használtak átfogóbb elnevezéseket is attól függően, hogy tőlük mely égtáj irányában éltek az a szóban forgó „barbárok". Ennek alapján a Korai Zhou-korban a déli „barbárokat" *man*-oknak 蠻, a keletieket *yi*-knek 夷, az északiakat *di*-knek 狄, a nyugatiakat *rong*-oknak 戎 nevezték. Ezek természetesen nem etnikumnevek, hanem egy adott irányban élő törzsek általános elnevezései. A korabeli szövegekben megfigyelhető, hogy a *man*-okat és a *yi*-ket a kínai kultúra iránt fogékonyabbnak s kevésbé harciasnak tartották, míg a *rong*-ok és a *di*-k sokkal ellenségesebbnek és vadabbnak tűnnek. A *man*-ok, *yi*-k, *rong*-ok, *di*-k a Han-kori szövegekben is gyakran feltűnnek, de itt már egyértelműen csak retorikai funkciójuk van, egyszerűen csupán a „barbár nép" szinonimáiként szolgálnak, esetleg utalva a szóban forgó barbárok szállásterületének elhelyezkedésére. Így a *xiongnu*-kkal kapcsolatban sokszor előfordul a „*rong*-ok és *di*-k" kifejezés.

A Kr. e. 5. századtól a *rong*-ok és *di*-k mint konkrét népek a történeti feljegyzésekből fokozatosan eltűntek, helyettük a kínaiak a *hu* 胡 szóval kezdték illetni északi, északnyugati szomszédaikat. A régészeti leletek tanúsága szerint ekkoriban jelentős életmódváltás történt a kínai világ északi határain: a korábbi szervezetlenebb, egyszerűbb körülmények között élő, gyengébb katonai erejű törzsek helyett megjelentek a nagyállattartó pásztorkodásból élő, fejlett íjjal harcoló lovas nomádok. Valószínű tehát, hogy a *hu* elnevezés – bár lehet, hogy eredetileg egy adott etnikumot jelölt – egy új antropológiai kategóriába (de nem feltétlenül egy etnikumba) tartozó csoportot, a lovas nomádokat jelölte, akik a letelepült kínaiakra jóval nagyobb veszélyt jelentettek, mint elődeik. A Qin- és a Han-korban *hu*-knak egyértelműen a *xiongnu*-kat nevezték, s a szót később is minden északi lovas nomád népre alkalmazták. Hasonló szerepet játszott a jóval ritkábban előforduló *mo* 貊 (másképpen 貉) szó is, amelyet már a Korai Zhou-korban is alkalmaztak egyes szomszédos törzsekre. A kínai területekről délre élő népeket egy idő után *man* helyett inkább *yue*-nek 越 nevezték, ám ez sem

etnikumot vagy nyelvet jelölt, s ahogy a kínai befolyás egyre délebbre terjedt ki, úgy vándorolt a *yue* elnevezés is egyre délebbre (ma Vietnam nevében szerepel a szó).

A népnevekkel kapcsolatban említést kell tennünk a klasszikus kínai nyelv névhasználati sajátosságairól. A rendkívül tömör forrásszövegek nem tesznek különbséget népek, területek, államok elnevezései között. A *xiongnu* szó tehát jelentheti a népet, a nép által lakott területet, a *xiongnu* államot (vagyis a Xiongnu Birodalmat), a *xiongnu* uralkodóházat, uralkodót, s adott esetben a fővárost is. Ehhez hasonlóan használták a kínai dinasztianeveket is. A Han jelenthette az uralkodóházat, az uralkodót, a fővárost, az államot, az állam területét, illetve lakóit is. Ekkor a Han még nem jelentett etnikumot, hanem mindenkit jelölt, aki a Han-dinasztia közvetlen alattvalója volt. Jóval később aztán a *han* az általunk kínainak nevezett etnikum, illetve a kínai nyelv elnevezése lett.

A Han államszervezet

A Han állam élén a császár állt, akinek elméletileg korlátlan hatalma volt dönteni bármilyen ügyben. A császári cím a Liu nemzetségen belül öröklődött, általában apáról fiúra, kijelölés alapján, ám a trónöröklési rend nem volt világosan lefektetve, így egy császár halála esetén nagy tér nyílt a különböző intrikák, frakcióharcok, összeesküvések előtt. Bár elvileg minden ügyben a császár döntött, a valóságban a mindenkori uralkodó a palotában elzártan élt, sokszor elzárva az információktól, kiszolgáltatva főhivatalnokainak és befolyásos rokonainak. Ezért a Han-kori politikát jobbára a különböző udvari frakciók alakították, a császár csak jóváhagyta a döntéseket. Csak egy-két császár jelenik meg úgy a forrásokban, mint aki aktív kezdeményezőként részt vett a politikai életben (érdekes módon a nagy Wudi császár nem tartozott közéjük).

A döntéshozatal a források szerint úgy zajlott, hogy az egyes főhivatalnokok szóban vagy írásban – úgynevezett „beadvány” (*shangshu* 上書, *shangshu* 上疏) formájában – javaslatot tettek a császárnak egyes konkrét intézkedésekre, vagy az általános politika módosítására. A javaslatot az udvari hivatalnokok megvitatták, s támogató vagy elutasító álláspontjukat a császár elé tárták. A végső döntést elvileg mindig a császár hozta meg, de a tisztségviselőknek sok lehetőségük volt az uralkodó befolyásolására.

A birodalmat kiterjedt hivatalnokapparátus irányította, a *Hanshu* 漢書 szerint a Korai Han-dinasztia végén 120.285 hivatalnok működött az országban. A hivatalnokok kiválasztásának fő módszere az ajánlási rendszer volt: a magas rangú tartományi, illetve központi tisztségviselőknek lehetőségük, illetve sokszor kötelességük volt erényes, hűséges, alkalmas személyeket beajánlani az udvarnak hivatali szolgálatra. Az ajánló ezek után felelős lett beajánlottja tetteiért. Előfordult, hogy az ajánlott személyeket az udvarban levizsgáztatták, vagyis kikérdezték a véleményét egyes kormányzati ügyekről. Ebből a rendszerből fejlődött ki évszázadok során a kínai hivatalnokvizsgák híres intézménye. A

hivatalnokok utánpótlásában fontos szerepet játszott a Wudi által felállított Császári Akadémia (Taixue 太學), melyben a konfuciánus klasszikusok ismeretére tanították a diákokat. Hivatalnok elvileg bárki lehetett, kivéve a kereskedők, sámánok és a más megvetett foglalkozást űzők, s időnként vagyoni cenzust is bevezettek.

A központi kormány két szintből állt: a legmagasabb rangja az úgynevezett „három uraságnak" (*san gong* 三公) volt, alattuk helyezkedett el a „kilenc miniszter" (*jiu qing* 九卿). A három urasághoz tartozott a főminiszter vagy kancellár (*chengxiang* 丞相), a császári főtanácsadó (*yushi dafu* 御史大夫) és a legfőbb hadvezér (*taiwei* 太尉). A legmagasabb rangja az egész birodalomban a főminiszternek volt, aki az egész államigazgatásért felelt. Az ő hatalmi ellensúlya volt a császári főtanácsadó, akinek hatáskörei sokszor egybeestek a főminiszterével. A legfőbb hadvezér elméletileg a hadsereg fővezére volt, de ezt a tisztséget csak ritkán, illetve egy idő után egyáltalán nem töltötték be, így az előző két hivatalnok irányította a birodalmat.

A kilenc miniszter az egyes szakterületekért felelt. Mivel – a főminiszterhez és császári főtanácsadóhoz hasonlóan – e főhivatalnokokkal is gyakran találkozunk forrásszemelvényeinkben, érdemes őket felsorolni. A szertartások főfelügyelője (*taichang* 太常) az állami kultuszokkal kapcsolatos ügyeket intézte. A császári udvar főfelügyelője (*guangluxun* 光祿勳) az udvari tanácsadók, szolgálattevők, udvaroncok tömegéért felelt. A véderőparancsnok (*weiwei* 衛尉) gyakorlatilag a palota testőrségének vezetője volt. A hadi felszerelések őrzője (*taipu* 太仆) a császári udvar közlekedéséhez szükséges eszközöket – szekereket, lovakat stb. – felügyelte. Az igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) a birodalomban folyó pereket ellenőrizte, s afféle főbíróként is szolgált. A nagy hírvivő (*da honglu* 大鴻臚) a Kínába látogató külföldi előkelőségek ügyeivel foglalkozott. A császári nemzetség főfelügyelője (*zongzheng* 宗正) a Liu nemzetség tagjainak nyilvántartását vezette, s intézkedett családi ügyekben. A mezőgazdaság főfelügyelője (*da sinong* 大司農) szedte a fontosabb adókat, s utalta ki a hivatali és katonai juttatásokat. A kisebbik kincstárnok (*shaofu* 少府) az egyéb jövedelmeket gyűjtötte be, emellett ő felelt a császári épületekért és egyéb létesítményekért is. A kilenc „minisztérium" mellett számos alacsonyabb státusú központi hivatal létezett, ilyet vezetett például a vizek és parkok főparancsnoka (*shuiheng duwei* 水衡都尉). Mindezekhez a kormányzati szervekhez természetesen számos alárendelt hivatalnok tartozott.

E rögzített hatáskörű, szisztematikusan szervezett hivatalok alkották a külső udvart. Mellettük azonban létezett egyfajta informális „belső udvar" is, amely nem föltétlenül a legmagasabb hivatalokat viselőkből, hanem a császár bizalmasaiból állt. A belső udvar élén gyakran a hadügyek legfőbb igazgatója (*da sima* 大司馬) állt, s legfontosabb szerve a titkárság (*shangshu* 尚書) lett. Nagyjából Kr. e. 100-tól a legfontosabb döntések már sokszor nem a külső, hanem a belső udvarban születtek meg, így a nehézkes bürokráciát könnyebb volt megkerülnie a császárnak és környezetének.

A császári palota személyzetét, a császári kíséretet az úgynevezett „nemesurak” (*lang* 郎) alkották, akiknek száma az ezret is elérhette. A nemesúr nem hivatalnok volt, hanem olyan erényes, tanult, hűséges férfi, akit méltónak találtak arra, hogy folyamatosan a császár környezetében tartózkodjék. A nemesurak fizetést kaptak, s különféle palotai szolgálatokat láttak el; ha alkalmasnak bizonyultak, akkor innen továbbléphettek különböző valódi hivatalokba. Nemesúrból többféle volt: létezett államtanácsos (*yilang* 議郎), udvari nemesúr (*zhonglang* 中郎), szolgálattévő uraság (*shilang* 侍郎) és palotai nemesúr (*langzhong* 郎中). Élükön eleinte a palotai nemesurak elöljárója (*langzhong ling* 郎中令), majd a császári udvar főfelügyelője *(guangluxun)* állt.

A birodalom területe kormányzóságokra (*jun* 郡), illetve hercegségekre (*guo* 國) volt osztva. A kormányzóságok élén a kormányzó (*shou* 守, majd Kr. e. 148-tól *taishou* 太守) állt, a terület katonai ügyeiért a főparancsnok (*wei* 尉, majd *duwei* 都尉) felelt. A hercegségekben a hercegi rang apáról fiúra szállt. A Han-dinasztia elején a hercegségek meglehetősen önállóak voltak, s saját hivatalszervezetet tarthattak fenn a maguk főminiszterével. A hercegségen belül az egyes pozíciókra a hercegek sokáig maguk nevezhettek ki embereket, de Kr. e. 145-től a fontosabb kinevezések a központi kormány hatáskörébe kerültek. A hercegeknek évente meg kellett jelenniük az udvarban, s csak kifejezett császári parancsra mozgósíthattak hadsereget. A császári főváros körzete külön közigazgatási egység volt, saját hivatalnokgárdával, melynek vezetője a központi kormányzat tagja volt.

A kormányzóságok és hercegségek járásokra (*xian* 縣) voltak osztva, illetve azokon a területeken, ahol sok nem asszimilálódott „barbár” élt, a járásnak megfelelő egységet határkörzetnek (*dao* 道) nevezték. A járás élén a járási elöljáró (*xianling* 縣令, tízezer családnál kisebb lakosú járásokban *xianzhang* 縣長) állt.

A közigazgatási egységek vezetőit a központi kormányzat nevezte ki, s bármikor meneszthette, áthelyezhette vagy előléptethette őket. A hivatalnokok fizetését gabonában állapították meg, a juttatás mértékét vékában (*shi* 石) adták meg. Az, hogy valaki évente hány véka gabonát kapott, meghatározta rangját a hierarchiában. A kormányzók például a kétezer vékás fizetési osztályba tartoztak.

Különleges egységeket alkottak a „fejedelemségek”, amelyeket igen gyakran említenek a jelen könyv forrásszemelvényei. A fejedelemségek afféle örökletes adománybirtokok voltak, amelyeket a császár adhatott sikeres hadvezéreinek, hű embereinek, rokonainak, behódolt ellenséges vezéreknek, mindenkori politikai érdekei szerint. A fejedelmek (*hou* 侯) általában egy adott földterületet kaptak, amelyet igazgatniuk kellett, s amelynek adójövedelméből részesültek. A tisztség és a birtok apáról fiúra szállt, s lényegében a fejedelemség elnyerése volt a legnagyobb jutalom, amelyet egy nem a hagyományos hivatalnokrendszerben tevékenykedő személy (például egy katona) elérhetett. A fejedelmi birtokok nagysága változott, néhány száz parasztcsaládnyitól tízezernél is több portáig terjedhetett. A fejedelmi címekben legtöbbször a kapott terület neve szerepelt, de

voltak olyan címek is, amelyek valamilyen érdemre utaltak. Egyes fejedelmek nem kaptak konkrét birtokot, hanem csupán adott számú parasztcsalád adójövedelméből részesültek. A fejedelemségek önállósága korlátozott volt, a helyi kormányzó vagy a hercegség főminisztere ellenőrzést gyakorolt felettük. Ha a fejedelem halála után nem volt megfelelő utód, vagy a cím viselője bűnt követett el, akkor a fejedelemséget megszüntették. Wudi császár például azzal az ürüggyel kobzott el számos fejedelemséget, hogy birtokosa hibát követett el a császári ős, Gaozu császár templomában bemutatandó éves áldozatnál. Így kevés olyan eset akadt, amikor egy fejedelemség több mint négy nemzedéken keresztül fennállt.

A Han-kori kínai hadsereg gerincét a besorozott parasztkatonák adták. Minden 23 és 56 év közötti közember státusú férfi két év katonai szolgálatra volt kötelezve, ebből egy évet tett ki a kiképzés, egy évet pedig a tényleges szolgálat. Vészhelyzetben a közembereket további időszakokra is be lehetett sorozni. E nem hivatásos, s ezért kétséges hatékonyságú tömeghadseregek mellett léteztek különböző hivatásos elit egységek is. A hadseregben a leggyakoribb tisztségek az alábbiak voltak: őrparancsnok vagy kapitány (*hou* 候), százados (*sima* 司馬), alezredes (*fu xiaowei* 副校尉), ezredes (*xiaowei* 校尉), tábornok (*jiangjun* 將軍). Az ezredesek időnként önálló feladatokat kaphattak, ilyenkor saját hatáskörükben cselekedhettek, tábornoki irányítás nélkül.

A tábornoki rang nem állandó tisztség volt: tábornokokat egyes hadjáratokra, feladatokra nevezett ki az udvar, s azok befejezésével a tisztség is megszűnt. A tábornoki intézménnyel mint olyannal kapcsolatban nem létezett egyértelmű szabályrendszer. Előfordult, hogy tiszteleti címként olyan hivatalnoknak adományoztak tábornoki rangot, aki soha nem katonáskodott; más tábornokok pedig hadi érdemeik alapján a civil hivatalnokrendszerben kaptak magas státust. A tábornokokra bízott haderő nagysága, felszereltsége igen változó volt; a tábornoki tisztség lényege nem az illetőre bízott sereg erejében rejlett, hanem abban, hogy a tábornokot az udvar közvetlenül nevezte ki, s elméletileg a többi tábornoktól függetlenül tevékenykedhetett. A tábornokok titulusában gyakran jelezték, hogy milyen seregeket irányítanak, így a forrásokban az illetők gyakran ekként szerepelnek: az előhad tábornoka (*qian jiangjun* 前將軍), az utóvéd tábornoka (*hou jiangjun* 後將軍), a jobbszárny tábornoka (*you jiangjun* 右將軍), a balszárny tábornoka (*zuo jianjun* 左將軍), a lovas és szekeres hadtest tábornoka (*juji jiangjun* 車騎將軍) a véderők tábornoka (*wei jiangjun* 衛將軍), a mozgó hadoszlopok tábornoka (*youji jiangjun* 游擊將軍) stb. A pontos hadmozdulatok elemzése arra mutat, hogy ezek a tisztségnevek nem föltétlenül feleltek meg az adott tábornok feladatainak és csapatai jellegének. Előfordult, hogy egyes tábornokok címében a konkrét hadi feladatukra utaló elnevezés szerepelt: példa erre Li Guangli 李廣利 tábornok, aki az „*ershi* tábornok” (*ershi jiangjun* 貳師將) titulust viselte, mivel az volt a feladata, hogy meghódítsa Ershi (valószínűleg a közép-ázsiai Sutrishna) városát.

A Han udvar egyértelműen vonakodott egyetlen személyre bízni összes haderejét, noha az egymástól függetlenül tevékenykedő tábornokok akcióinak

esetleges összehangolatlansága, a hadvezérek egymással való vetélkedése csökkentette a seregek hatékonyságát. Egy legfőbb parancsnok kinevezése azonban a dinasztia biztonságát is fenyegethette, mivel túl nagy hatalom összpontosult egy ember kezében. Elméletileg – a „három uraság" egyikeként – létezett a legfőbb hadvezér *(taiwei)* tisztsége, ezt azonban már a dinasztia elején is csak ritkán, s rövid időszakokra töltötték be, majd a címet Kr. e. 139-ben megszüntették, s csak Kr. u. 51-ben vezették be újra. Han Wudi nagyszabású hadjáratai azonban elengedhetetlenné tették a hadtestek megmozdulásainak koordinálását, s a katonai irányítás egy kézben való koncentrálását. Emiatt a hadjáratok idejére „vezérlő tábornokot" (*da jiangjun* 大將軍) neveztek ki, akinek az összes többi tábornok alá volt rendelve. Egy-két alkalommal rövidebb időkre korábban is neveztek ki vezérlő tábornokokat, később pedig időnként egy időben több *da jiangjun* is volt, amivel a tisztség leértékelődött. Katonai funkciókat is hordozhatott a „hadügyek legfőbb igazgatója" *(da sima)* tisztség, amely azonban önmagában nem biztosított befolyást a hadsereg felett, nem járt konkrét feladatkörrel és fizetséggel, s sokszor inkább csak tiszteleti címnek tűnik. Először Kr. e 119-ben találkozunk e címmel, melyet két sikeres tábornok kapott meg. Később a régensként funkcionáló befolyásos főhivatalnokok viselték e titulust, bár hatalmuk valószínűleg nem e címből eredt.

Végezetül említenünk kell az úgynevezett nemesi rangok (*jue* 爵) rendszerét. A Qin- és Han-korban bizonyos érdemekért – elsősorban ellenséges fejek levágásáért – az emberek nemesi rangot kaphattak. A rangoknak összesen húsz fokozatuk volt, s minél több érdemet szerzett valaki, annál magasabb nemesi rangot kapott. A legmagasabb fokozat volt a fejedelemé. Ez utóbbi kivételével a többi fokozat nem járt adománybirtokkal, viszont a *jue*-t viselőket különféle jogi, adó- és közmunkakedvezmények illették meg, rangtól függő mértékben. Nemesi rangot időnként a hadi érdemek mellett másképp is lehetet szerezni, például ínséges időkben gabona beszolgáltatásával vagy újonnan meghódított területre való költözéssel.

A hagyományos kínai időszámítás

A Zhou-korban az éveket a királyok uralkodása alapján adták meg, vagyis egy eseményt úgy datáltak, hogy az akkori király uralkodásának hányadik évében történt (pl. „Wu király uralkodásának 4. éve"). A Kései Zhou-korban az egyes fejedelemségek saját időszámítást is alkalmaztak, ekkor a mindenkori fejedelem trónra lépéséhez képest adták meg az éveket (pl. „Qin-beli Mu 穆 fejedelem 10. éve"). A Qin-dinasztia hasonló rendszert használt (pl. „Qin Shi Huangdi uralkodásának 10. éve"), és ugyanígy jártak el az első Han-házi császárok is. Az időszámításban Wudi császár hozott újítást, aki Kr. e. 113-tól bevezette az úgynevezett „uralkodási időszakok" (*nianhao* 年號) rendszerét. A rendszer lényege az, hogy innentől kezdve a mindenkori császár trónra léptekor választott magának egy két írásjegyből álló időszak-elnevezést, afféle jelmondatot (pl.

„Nagy Kezdet", „Eredeti Béke", „Sárga Sárkány"), s innentől fogva uralkodási éveit ennek alapján adták meg a hivatalos dokumentumok (pl. „A Nagy Kezdet uralkodási időszak harmadik esztendeje"). Ha a császár úgy érezte, hogy az időszak elnevezése már nem felel meg neki, akkor új időszak kezdetét hirdette meg, amelynek új nevet adott. Így tehát egy császárnak több uralkodási időszaka is lehetett. Az első uralkodási időszakot Wudi császár Kr. e. 113-ban hirdette meg, amikor is a birodalom egyik részében ősi bronz áldozati üstök kerültek elő a földből. Ez rendkívül szerencsés előjelnek számított, ezért Wudi meghirdette a „Legelső Áldozati Üst" (Yuanding 元鼎) uralkodási időszakot, méghozzá visszamenőlegesen, Kr. e. 116-tól számolva. Emellett saját uralkodása korábbi szakaszainak új neveket adott, s elődjei, Wendi és Jingdi császárok uralkodását is felosztotta több időszakra.

A kínai év 12 harmincnapos hónapból állt, s néhány évenként – a napévtől való eltávolodás megakadályozására – beiktattak egy szökőhónapot is. Az éven belül a hónapokat egyszerűen sorszámmal látták el. A napokra az úgynevezett „égi törzsek" és „földi ágak" 10, illetve 12 írásjegyének kombinációját alkalmazták, melyek egy hatvantagú, két-két írásjegyből álló ciklust adtak ki. Így hatvan napon belül egyszer volt *renwu* 壬午*, dingmao* 丁卯*, guichou* 癸丑 stb. nap, s ezek sorrendje meghatározott volt. A pontos dátumot tehát így adták meg: „Han Wudi császár Yuanshou 元狩 uralkodási időszakának második esztendejében, az első hónap *yihai* 乙亥 napján…"

Nevek és megszólítások

A kínaiak meglehetősen bonyolult névadási szokásokat követtek, itt csak néhány sajátosságot említünk. A könyvben tárgyalt időszakban a forrásokban előforduló kínaiaknak volt egy családnevük (*xing* 姓), illetve egy utónevük (*ming* 名). A családnév általában egy szótagból állt (ismert kivételek például a Sima 司馬 és Gongsun 公孫 családnevek), az utónév pedig egy, ritkábban két szótagból. A családnév megelőzte az utónevet. A családnév helyett a forrásokban sokszor az illető adott neve (*zi* 字) szerepel, amelyet felnőtté avatásakor (férfiaknál húszévesen) kapott a szóban forgó személy. Haláluk után a kiemelkedő személyiségek sokszor posztumusz tiszteleti nevet (*shi* 謚) is kaptak, s az utólagos források ezen is emlegethetik őket. A szövegekben a szereplőket nagyon gyakran tisztségük nevén, illetve ritkábban családnév + titulus formában említik. Mint látni fogjuk, a forrásszövegekben a személyek családnevét sokszor nem adják meg, csak utó- vagy adott nevét. Ezekben az esetekben, ha egyértelmű a személyazonosság, a családnevet zárójelben megadtuk.

A császárokra némileg más szabályok vonatkoztak. Minden császárnak volt családneve (A Qin-dinasztia uralkodói a Ying 嬴, a Han-dinasztiáé a Liu 劉 nevet viselték) és utóneve. Az utónév azonban tabu alá esett, azt lényegében soha nem használták. A mindenkori uralkodóra a „(Jelenlegi) Felséges Úr" (*jin shang* 今上),

Őfelsége (*bixia* 陛下), „emberek ura” (*renzhu* 人主) stb. kifejezésekkel hivatkoztak. A múlt uralkodóit posztumusz tiszteleti nevükön emlegették. A történeti művekben szereplő császárnevek (Gaozu, Wendi, Wudi stb.) túlnyomó többségükben posztumusz nevek, az adott uralkodó életében nem voltak használatban. A császár önmagára hivatkozva csak neki fenntartott személyes névmást (*zhen* 朕) használt, esetleg az ősi „az Árva” (*guaren* 寡人) szót használta, vagy „felségünk”-nek (*shang* 上) nevezte magát. A császár megszólításakor mindenki köteles volt a „szolga”, „alattvaló”, „miniszter” jelentésű szóval (*chen* 臣) hivatkozni magára. Az alattvalók egymás között – hierarchikus kapcsolattól és bizalmi viszonytól függően – udvarias formulákkal (pl. „uraság” [*gong* 公]), tisztségnevükön, nagyon ritkán utó- vagy adott nevükön szólították meg egymást, míg magukra ritkábban egyes szám első személyű személyes névmással (pl. *wu* 吾), gyakrabban utó- vagy adott nevükön, esetleg valamilyen szerénykedő kifejezéssel hivatkoztak.

A nevekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Zhou-kor első felében családneve csak az elit tagjainak volt. Forrásainkban gyakran találkozunk a „száz családnév” (*baixing* 百姓) kifejezéssel – ezt „száz nemzetségnek” fordítjuk –, ami eredetileg az arisztokráciát jelentette, vagyis azokat, akiknek családnevük volt. A Han-korra azonban a családnevek használata a közemberek körében is elterjedt, így a „száz nemzetség” kifejezés egyszerűen csak a „nép” szinonimájaként értelmezendő.

A *xiongnu*-k névadási szokásairól rendkívül keveset tudunk, az ezekre vonatkozó hipotéziseket a fordító a lábjegyzetekben, illetve a Függelékben fogalmazta meg. A *danhu*-kat illetően úgy tűnik, hogy uralomra kerülve új, uralkodói nevet vettek fel. Az is valószínűnek látszik, hogy a kínai források sokszor összemossák a személyek neveit az általuk viselt tisztségek neveivel.

A *xiongnu*-k nyelvét nem ismerjük, a tudomány jelenlegi állása szerint azt sem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy melyik nyelvcsaládba tartozott. A *xiongnu*-k legfontosabb nyelvemlékei éppen a jelen sorozatban összegyűjtött kínai forrásokban szereplő nevek és kifejezések. Még a nép neve *(xiongnu)* is csak kínai forrásokban őrződött meg, ez kínaiul szó szerint „ádáz rabszolgát” jelent, s valószínűleg a saját népnév eltorzított és nem túl hízelgő kínai fonetikus átírása. Nem szabad elfelejtenünk, hogy forrásainkban a *xiongnu* nevek kínai átírásai szerepelnek, amelyek a kínai nyelv sajátosságai (szótagszegénység, korlátozott hangkészlet) miatt legfeljebb megközelítőleg tükrözhetik az eredeti *xiongnu* kiejtést. Ráadásul azt sem tudjuk, hogy a szóban forgó kínai írásjegyeket hogyan olvasták ki az ókori kínaiak, a különböző kínai nyelvjárások problematikájáról már nem is beszélve. A jelen kötetben a *xiongnu* nevek a visszaadásukra használt kínai írásjegyek modern mandarin kínai nyelvű kiejtésével szerepelnek, *pinyin* 拼音 átírásban. A történeti nyelvészet iránt érdeklődők kedvéért a jegyzetekben megadtuk, hogy a nagy svéd sinológus, Bernhard Karlgren kiejtési rekonstrukciós rendszere szerint (amelyet a *Grammata Serica Recensa* [GSR] című művében közölt) a *xiongnu* szavak visszaadására szolgáló kínai írásjegyeket hogyan olvashatták ki a kínai ókorban. Meg kell

jegyezni, hogy Karlgren hangrekonstrukciós rendszere mellett több más kutató attól jelentősen eltérő szisztémákat is kidolgozott, s hogy az ókori kínai kiejtés rekonstrukciója legfeljebb megközelítő lehet.

A forrásszemelvényekben számos közép-ázsiai város, állam és terület neve előfordul, természetesen kínaiul. Ezek közül sok egyértelműen azonosítható számunkra más nyelveken ismert elnevezésekkel, másoknak az elhelyezkedése kérdéses. A fordítás – néhány kivételtől eltekintve – minden helységnevet az ókori kínai elnevezés mai kínai kiejtésével ad meg. A könnyebbség kedvéért itt megadunk néhány általánosan elfogadott azonosítást: Anxi 安息 = Arszakida Birodalom, Da Yuezhi 大月氏 (Nagy Yuezhi) = a Szir-darja felső folyása/Baktria, Daxia 大夏 = Baktria, Dayuan/Dawan 大宛 = Ferghana (?)/Szogdiána (?), Jibin 罽賓 = Kasmír, Jushi 車師 = Turfán-oázis, Juyan 居延 = Kucha (?), Kangju 康居 = Szamarkand, Luntai 輪臺 = Bugur, Pulei 蒲類 = Barköl-tó, Shanshan 鄯善 = Cherchen, Suoju 莎車 = Yarkand, Yanqi 焉耆 = Karashahr, Yutian 於闐 = Khotan/Keriya.

II.
A forrásokról és a fordításról

A jelen kötettel induló – négyrészesre tervezett – könyvsorozat célja, hogy valamennyi olyan klasszikus kínai történeti forrás filológiai igényű magyar fordítását közölje, amely az ázsiai hunokra vonatkozik. A munka alapjául Lin Gan 林幹, a neves kínai történész kétkötetes kompilációja, a *Xiongnu shiliao huibian* 匈奴史料彙編 (*A* xiongnu-*kra vonatkozó történeti források gyűjteménye,* Peking, Zhonghua Shuju 中華書局, 1988) szolgált. Lin Gan átfésülte az ókori kínai történelemre vonatkozó valamennyi elsődleges forrást, kigyűjtötte belőlük mindazokat a részeket, amelyekben szerepelnek a *xiongnu*-k, s e forrásrészleteket kronologikus rendbe szedve közölte saját megjegyzéseivel, illetve a legfontosabb ókori és középkori kommentárokkal együtt. Az a kötet, amelyet jelenleg kezében tart az olvasó, a Lin Gan által készített szemelvénygyűjtemény első kötetének első részét tartalmazza, amely a *xiongnu*-k megjelenésétől Kr. u. 24-ig terjedő időszakra vonatkozó kínai forrásrészleteket közli. Három nagyon fontos szöveg nem került be e kötetbe: a *Shiji*-nek *A* xiongnu-*k krónikája (Xiongnu liezhuan* 匈奴列傳*)* című fejezete, a *Hanshu* hasonló című fejezete (*Xiongnu zhuan* 匈奴傳), illetve a *xiongnu* származású Jin Midi 金日磾 *Hanshu*-beli életrajza. E három fejezet fordítását a jelen sorozat következő kötetében közöljük, s ezzel lesz teljes a *xiongnu*-k korai és Nyugati Han-kori történetére vonatkozó forrásgyűjtemény. A forrásszemelvények szövege mellett lábjegyzetben közöljük Lin Gan és a klasszikus kínai kommentátorok legfontosabb magyarázatait, illetve a fordító és a lektor megjegyzéseit. A legfontosabb idézett kommentárok az alábbiak: a Pei Yin 裴駰 (5. század) által összeállított *Jijie* 集解 *(Összegyűjtött magyarázatok);* a Sima Zhen 司馬貞 (8. század) által szerkesztett *Suoyin* 索隱 *(Vezérfonal a homályos részekhez);* a Zhang Shoujie 張守節 (8. sz.) által készített *Zhengyi* 正義 *(Helyes jelentések)* – ezek a kommentárok a *Shiji*-hez készültek, de a *Hanshu* értelmezésében is sokat segítenek. Igen jelentősek még a 6–7. századi Yan Shigu 顏師古 által a *Shiji*-hez, a *Hanshu*-hoz és más ókori történeti művekhez írt kommentárok. Lin Gan jegyzetei az egyes események datálásánál gyakran hivatkoznak a *Tongjian* 通鑒 című munkára: itt a Song-kori Sima Guang 司馬光 1084-ben elkészült *Zizhi tongjian* 資治通鑒 *(A kormányzást segítő átfogó tükör)* című gigantikus történeti munkájáról van szó, mely a korábbi források alapján évekre lebontva tárgyalja Kína Kr. e. 403 és Kr. u. 959 közötti történetét.

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy a jelen kötetben szereplő szemelvények mely ókori forrásokból származnak.

A történetíró feljegyzései (Shiji)

A legtöbb *xiongnu*-kra vonatkozó szöveg két klasszikus kínai történeti műből származik, a *Shiji*-ből 史記 és a *Hanshu*-ból 漢書. *A történetíró feljegyzései*t *(Shiji)* Sima Qian 司馬遷 (Kr. e. 145–85?) nevéhez kötik, akit mind a kínaiak, mind a kínai kultúra külföldi ismerői a legnagyobb kínai történetírónak tartanak. Mivel a *Shiji* több mint két évezredre meghatározta a kínai történetírói hagyományt, érdemes itt kissé részletesebben foglalkozni vele. Sima Qian életéről keveset tudunk. Apja, Sima Tan 司馬談 a nagy Han Wudi császár (Kr. e. 140–87) udvarában a „nagy csillagász" (*taishi* 太史) tisztséget viselte, s ezt a címet örökölte Qian is. Fontos megemlíteni, hogy a csillagászok feladata volt az uralkodó tetteinek és szavainak megörökítése is, így egyszerre voltak asztronómusok, asztrológusok, írnokok és történészek – vagyis minden olyan tevékenységért ők feleltek, amely kapcsolatban állt az idővel.

A *Shiji*-t Sima Tan kezdte összeállítani. Ő mint udvari csillagász hozzáférhetett a Han császári udvar levéltárában őrzött forrásokhoz, amelyekre munkáját építette. Nem tudjuk, hogy a *Shiji* ma ismert változatából pontosan mennyit írt Sima Tan és mennyit Qian; a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Tan csak az előkészületeket, az anyaggyűjtést végezte el, s a munka oroszlánrésze Qian-re maradt. Mindenesetre a *Shiji* különböző fejezetei nyelvi szempontból igen egységesek, nem ismerhető fel rajtuk több különböző ember keze nyoma, tehát valószínű, hogy a végleges változatot Sima Qian készítette el. Amikor Sima Tan Kr. e. 108-ban meghalt, végakaratában meghagyta Qian-nek, hogy fejezze be a művet. Ettől fogva Sima Qian-t nem csupán becsvágya hajtotta, hogy elkészítse minden idők egyik legnagyobb szabású történeti művét, hanem a gyermeki kötelesség is – ez a hagyományos Kínában rendkívül fontos kötelék volt, amely minden más felett állt.

Kr. e. 105-ben, a hároméves gyászidőszak leteltével Sima Qian-t apja utódjaként kinevezték „nagy csillagásszá". Így ő is bejáratossá vált az udvari levéltárba, s folytathatta a munkát. Valószínű, hogy Kr. e. 104-ben részt vett a híres Han-kori naptárreform kidolgozásában, amely egészen a Kr. u. 20. század elejéig a kínai időszámítás alapja lett. Hivatali teendői mellett minden bizonnyal ezekben az években készítette el a *Shiji* nagy részét.

Kr. e. 99-ben élete tragikus fordulatot vett. A jelen könyvben is sokat szereplő kínai hadvezér, Li Ling 李陵, akit Sima Qian nagyon tisztelt, vereséget szenvedett a *xiongnu*-któl, és megadta magát, ahelyett, hogy az ilyenkor szokásos öngyilkosságot választotta volna. Az udvarban – az öregedő és egyre zsarnokibb természetű Wudi császár kegyeit keresve – mindenki Li Ling és hívei ellen fordult, Sima Qian kivételével, aki kiállt Li mellett. Ezért súlyos büntetést kapott: „felségsértésért" halálra ítélték. Az ilyen ítéletet meg lehetett váltani pénzzel vagy azzal, hogy az elítélt alávetette magát a kasztráció rendkívül megalázó büntetésének. Mivel a Sima család nem volt túl vagyonos, a pénzbeli megváltás szóba sem jöhetett. Az egyetlen megoldás, amellyel Qian megőrizhette volna méltóságát, az öngyilkosság lett volna. A történetíró nagy dilemmával került

szembe: vagy megöli magát, s ezzel megőrzi méltóságát, de megszegi atyja iránti kötelezettségét (a *Shiji* befejezését), vagy pedig kasztráltatja magát, hogy így legyen alkalma befejezni a munkát, de élete hátralévő részét megvetett heréltként éli le. Sima Qian ez utóbbit választotta, a kínai történetírás és az egész világirodalom nagy szerencséjére. Utolsó éveiről keveset tudunk, annyi biztos, hogy ekkoriban fejezte be a *Shiji*-t. Halála időpontját nem ismerjük.

Sima Qian élete minden bizonnyal nagy hatással volt műve egyes fejezeteire. Mint személyes jellegű megjegyzéseiből tudjuk, a kasztrálás után Qian megkeseredett emberré vált, aki magát fel nem ismert tehetségnek, hűséges, de ártatlanul meghurcolt alattvalónak tartotta. Ennek két okból is nagy jelentősége van. Egyrészt a *Shiji* nyilvánvaló szimpátiával kezeli azokat a történelmi személyiségeket, akiket Sima Qian a sorstársainak tart, s ez néhol a hitelesség rovására megy – tipikus ilyen eset például Qu Yuan 屈原, a híres költő és Jia Yi 賈誼, a Han-kori tudós összevont életrajza. Különös óvatossággal kell kezelnünk a *xiongnu*-k ellen lényegében kudarcot vallott Li Ling-gel kapcsolatos beszámolókat, akinek hősiességét Sima Qian-nek önigazolásképpen is magasztalnia kellett. Sima Qian személyes tragédiájának másik fontos következménye az, hogy ha nem is nyíltan, de azért érezhetően néhol szembefordult a Han-dinasztiával, s különösen Wudi császárral, aki így megalázta őt. Talán ennek köszönhető, hogy a *Shiji* – számos későbbi hivatalos történeti művel ellentétben – általában nem vált az uralkodó dinasztia propagandájának eszközévé, s a Han császárok nem mindig a legkedvezőbb színben vannak feltüntetve a lapjain. Ugyanakkor az uralkodó kínai világképpel természetesen Sima Qian sem szakított, tehát a *xiongnu*-kat a *Shiji* is alacsonyabb rendű, barbár népként kezeli.

A *Shiji* igen terjedelmes munka, legelterjedtebb modern kiadása tíz kötetet tesz ki, s a szöveg mintegy félmillió írásjegyet tartalmaz. Célja szerint az egész – a kínaiak számára ismert – világ történetét tartalmazza a történeti idők kezdetétől (az ún. „Öt császár" korától) egészen a történetíró koráig, Han Wudi császár uralkodásáig.

Szerkezetét tekintve Sima Qian újszerű megoldást választott: a korábban elterjedt kronologikus évkönyv vagy államonként összegyűjtött történetgyűjtemény helyett a rendelkezésére álló anyagot öt fejezettípusban dolgozta fel. Ezek a következők:

– 1–12. fejezet: „alapvető évkönyvek" (*benji* 本 vagy röviden *ji* 紀). Ebben a részben Sima Qian azoknak az uralkodóházaknak, illetve uralkodóknak a történetét tárgyalja, akik hatalmukat – legalábbis a hagyomány szerint – egész Kína felett gyakorolták. Alapvető évkönyv részletezi például a Xia-, a Shang-, a Zhou-dinasztia történetét, Qin állam históriáját a birodalomegyesítésig, s külön évkönyvet kapott Qin Shi Huangdi, majd a Han-ház legtöbb császára.

– 13–22. fejezet: „táblázatok" (*biao* 表). Címüknek megfelelően ezek a fejezetek időrendi táblázatokat tartalmaznak, amelyekben Sima Qian az ország különböző részeiben történt események relatív és abszolút kronológiáját

igyekszik tisztázni, illetve itt szerepelnek a leszármazási táblák, fejedelemségek listái stb. is.

– 23–30. fejezet: „értekezések" (*shu* 書). Ebben a nyolc fejezetben a történetíró olyan általános témákat tárgyal esszé formában, amelyek nem illettek bele a többi fejezettípus időrendi keretei közé. Ilyen például az áldozatok, a folyók és csatornák, valamint a gazdasági intézkedések dinasztiákon átnyúló története. Sajnos az értekezések egy része töredékes, befejezetlennek tűnik.

– 31–60. fejezet: „örökletes házak" (*shijia* 世家). Ez a harminc fejezet főleg a Qin-kor előtti fejedelmi családok történetét tárgyalja, vagyis az olyan családokét, amelyek – az alapvető évkönyvekben tárgyaltaktól eltérően – Kínának csupán egy meghatározott részében uralkodtak örökletes módon. E részben található meg a Zhou-kori fejedelemségek története, csakúgy, mint számos jelentős Han-kori főhivatalnok, herceg és császári rokon életének krónikája.

– 61–130. fejezet: „életrajzok" (*liezhuan* 列傳, röviden *zhuan* 傳). Ez a *Shiji* legterjedelmesebb része, 70 fejezet tartozik ide. A *liezhuan*-ok nagy része egy-egy történelmi személyiség, vagy személyek meghatározott csoportjának élettörténetét tartalmazza. Ugyanakkor *liezhuan* tárgya nem csak személy lehet, ide tartoznak pl. az idegen, „barbár" népek is, így a *xiongnu*-k, akikkel a 110. fejezet foglalkozik. Az életrajzok a *Shiji* legolvasmányosabb fejezetei, az itt található történetek, anekdoták a későbbi irodalmi művek kimeríthetetlen forrásául szolgáltak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Sima Qian-féle – és általában a kínai – „életrajz" nemigen hasonlít a nyugati biográfiára. Célja nem az adott illető személyiségének és teljes élettörténetének bemutatása, hanem annak a személyiségtípusnak a jellemzése, amelybe az illető tartozott. Éppen ezért a kínai életrajzok nagy része nem ad átfogó képet a tárgyalt személyről: csupán a személy legfontosabb adatait (születési hely, felmenők), életének legfontosabb eseményeit, valamint az élettörténetben fordulópontnak tekintett eseményekhez kötődően egy-egy történetet, anekdotát tartalmaz. Ez utóbbit az életrajzírók nagyon gyakran egy-egy párbeszéd, szónoklat, esetleg levél, beadvány egyenes idézésével beszélik el. Így maradt fenn számos udvari vita leírása, illetve beadvány szövege.

A Han-dinasztia története (Hanshu)

A *Shiji* utolsó beszámolói a Kr. e. 90-es évekről szólnak. Az ez utáni évszázadra vonatkozó fő forrás *A Han-dinasztia története (Hanshu),* más néven *A Korai Han-dinasztia története* (前漢書 Qian Hanshu). A *Hanshu* szerzőségét a Ban 班 család három tagjához, Ban Biao-hoz 班彪 (3–54), Ban Gu-hoz 班固 (32–92) és Ban Zhao-hoz 班昭 (48?–116?) kötik, a legtöbb fejezetet Ban Gu írta. A *Hanshu* Kr. u. 79–80 körül készülhetett el, több évtizedes munka eredményeként.

A *Hanshu* az első hivatalos dinasztikus történeti mű Kínában. Időben a Korai Han-dinasztia történetére és Wang Mang uralmára korlátozódik (Kr. e. 206–Kr. u.

23), s különösen Wang Mang tárgyalásánál kitetszik, hogy a szerzők egyik fontos célja a Han-dinasztia legitimálása volt. Szerkezetében a *Hanshu* – csakúgy, mint valamennyi később dinasztikus krónika – a *Shiji* mintáját követi, azzal a különbséggel, hogy az „örökletes házak" fejezetek hiányoznak belőle, s az értekezéseket itt nem *shu*-nak, hanem *zhi*-nek 志 nevezik. Tehát a *Hanshu* a következő négy részből áll: évkönyvek *(ji),* táblázatok *(biao),* értekezések *(zhi),* életrajzok *(zhuan)*. Az egyes fejezettípusok jellegzetességei megegyeznek a *Shiji*-nél írtakkal, s mivel Ban Gu nagy csodálója volt Sima Qian-nek, a Li Ling-gel kapcsolatos beszámolókat itt is fenntartásokkal kell kezelni. A *Hanshu* egyik legismertebb, s témánk szempontjából talán legjelentősebb része a 96. fejezet, a *Nyugati Területek krónikája (Xiyu zhuan* 西域傳*)*, ebből igen terjedelmes részek találhatók a könyvben.

Mint a fentiekből kitűnik, a *Shiji* és a *Hanshu* által tárgyal időszakok között van mintegy százévnyi átfedés, tehát a Kr. e. 206-tól a Kr. e. 90-es évekig terjedő korszak eseményei mindkét műben megtalálhatók. Az ilyen fejezetekben a *Hanshu* nagyon sokszor szó szerint vagy jelentéktelen módosítással megismétli a *Shiji*-ben írtakat – az ilyen ismétlések a jelen válogatásba nem kerültek be. Máshol a *Hanshu* kiegészíti vagy módosítja a *Shiji* beszámolóit, a Ban Gu rendelkezésére álló bővebb forrásanyagnak köszönhetően. Ezekben az esetekben mind a *Shiji,* mind a *Hanshu* vonatkozó részei bekerültek a könyvbe.

Az egyes forrásszemelvények után megadjuk, hogy az adott részlet melyik műből származik. A cím utolsó szótagjából *(ji, biao, shu/zhi, zhuan)* lehet megállapítani, hogy a szemelvény milyen típusú fejezetből való.

Új írások (Xinshu)

A könyvben terjedelmes részletek találhatók Jia Yi tudós-hivatalnok *Xinshu* 新書 *(Új írások)* című esszégyűjteményéből, többségükben a Kr. e. 174. év alá rendezve. Jia Yi (Kr. e. 201–169) irodalmi és retorikai tehetsége korán megmutatkozott, s már húszévesen Wendi császár udvarába került, ahol a legkülönbözőbb jellegű ügyekben igyekezett tanácsokat adni az uralkodónak. Riválisai azonban nem nézték jó szemmel a fiatal géniusz felemelkedését, ezért az udvarból hamarosan eltávolították. Később ugyan visszatérhetett, de igazán magas hivatalt nem kapott. Igen fiatalon, 33 évesen halt meg. A Jia Yi sorsában a magáéra ismerő Sima Qian-nek köszönhetően Jia Yi az utókor szemében a tehetséges és erényes, de méltatlanul mellőzött hivatalnok megtestesítője lett. Az 53 fejezetes *Xinshu*-ban Jia Yi értekezéseit gyűjtötték össze, amelyekben általában a császárt igyekezett meggyőzni egy-egy kérdésről. Mint a kor egyik legfontosabb problémájáról, a *xiongnu*-kkal való viszonyról is sokat írt. Fő gondolata az „öt csalétek" alkalmazása volt, ami alatt azt értette, hogy Kína javainak, gazdagságának, pompájának megmutatásával korrumpálni kell a *xiongnu*-kat, így csökkentve harciasságukat.

Vita a sóról és vasról (Yantielun)

Kr. e. 81-ben, Zhaodi császár idején az udvarban nagyszabású vitát rendeztek, melyre meghívták a birodalom híres írástudóit, bölcseit, főhivatalnokait. A vita témája elviekben az volt, hogy fenntartsák-e a vas, só és alkoholos italok előállítására és terjesztésére Wudi császár által bevezetett állami monopóliumot. A megbeszélés tényleges témája azonban sokkal szélesebb volt: a résztvevők lényegében az állam szerepéről alkotott véleményüket fejtették ki. Néhány évvel az esemény után a Huan Kuan 桓寬 nevű tudós-hivatalnok jegyzőkönyvszerű formában – minden bizonnyal rövidítve s némileg módosítva – írásban összefoglalta a vitán elhangzottakat. Ez az összefoglaló *Yantielun* 鹽鐵論 *(Vita a sóról és vasról)* címmel maradt ránk. A megbeszélésen, melynek résztvevői nincsenek megnevezve, két párt fejtette ki a véleményét. Az egy vagy több „főhivatalnok" (*dafu* 大夫) által képviselt párt a monopóliumok fenntartása, az aktív állami politika, a kezdeményező külpolitika, a nagyszabású támadó hadjáratok mellett érvelt. A másik párt, melynek érveit „írástudók" (*wenxue* 文學) és „bölcs kiválóságok" (*xianliang* 賢良) fejtették ki, a monopóliumok megszüntetése, a passzívabb kül- és belpolitika, a szomszédokkal való békés együttélés, az erények előtérbe helyezése mellett tette le a garast. Ami a monopóliumokat illeti, végül kompromisszumos javaslat született. A *Yantielun xiongnu*-kkal kapcsolatos részletei, mint látni fogjuk, remek képet adnak arról, hogy a különböző udvari frakciók hogyan vélekedtek a *xiongnu*-król és a követendő kínai külpolitikáról.

Huainanzi

Könyvünkben néhány rövidebb részlet szerepel a *Huainanzi* 淮南子 című, általában taoistának tartott műből. A meglehetősen eklektikus munkát azon tudósok esszéiből állították össze, akik Huainan hercegének, Liu An-nak 劉安 udvarában éltek és folytattak filozófiai, politikai, tudományos vitákat. A szöveg – mely nem tekinthető történeti forrásnak – néhányszor említi a *xiongnu*-kat is, ezek a részletek a jelen könyvben a Kr. e. 122. évhez, Liu An halálához vannak besorolva.

A Kései Han-dinasztia története (Hou Hanshu)

A kötetben jó néhány részlet szerepel *A Kései Han-dinasztia története* (*Hou Hanshu* 後漢書) című dinasztikus történeti munkáról, mely a *Hanshu*-val megegyező szerkezetben a Kr. u. 25–220 közötti eseményekről szól. A munkát Fan Ye 范曄 (398–445) állította össze. A *Hou Hanshu* által lefedett időszak nem egyezik a jelen könyvben tárgyalttal, terjedelmesebb részeket majd a következő

köteteinkben fogunk idézni belőle. Ám Fan Ye műve több helyen előzményként említ az általunk tárgyalt időszakban lejátszódott eseményeket is, s ezek a részletek a jelen könyvben is helyet kaptak.

A fordításról

A forrásokban szereplő kínai nevek és szavak a jelen könyvben *pinyin* átírásban szerepelnek. A *pinyin* a Kínai Népköztársaság hivatalos latin betűs átírási rendszere, amely az utóbbi évtizedekben a nemzetközi életben, tudományos és egyéb publikációkban is egyre nagyobb teret nyer. A kínai szavakhoz a jó elkülöníthetőség érdekében a magyar toldalékokat mindig kötőjellel illesztettük hozzá.

Egyes írásjegyeknek több olvasata is lehetséges, ilyenkor a több lehetséges kiejtés közül egyet választottunk ki, különböző szempontok alapján. Például a könyvben Dawan néven szereplő területnek és államnak Dayuan olvasata is van, s számos könyvben ez utóbbi átírásban szerepel; a *xianbei* 鮮卑 törzsnevet számos helyen *xianbi*-ként adják meg.

A fordítások szövegében Lin Gan, illetve a magyar fordító értelmező betoldásai zárójelben szerepelnek. A klasszikus kínai nyelv, amelyen a források íródtak, rendkívül tömör, sok helyen homályos és többértelmű: ilyenkor a legvalószínűbb értelmezés szerepel a fordításban, de a tévedés, félreértelmezés lehetősége természetesen nincs kizárva. Az itt szereplő forrásszemelvények közül eddig gyakorlatilag egy sem jelent meg eredeti nyelvből készült magyar fordításban, s a szövegek jó részének nyugati nyelvű fordítása sincs. Így a munka joggal mondható úttörő jellegűnek, ami azonban számos hibalehetőséggel is együtt jár.

A sorozat megjelentetésének célja az, hogy a belső- és kelet-ázsiai történelem, a kínai vagy a lovas nomád kultúrák iránt érdeklődő laikusok és szakemberek számára elérhetővé váljanak a rendkívül fontos ókori kínai források. Reméljük, hogy munkánk segítséget jelenthet Kína, illetve az ázsiai hunok történetének jobb megismeréséhez, megértéséhez, s kiindulópontul szolgálhat számos további kutatáshoz.

Az ázsiai hunok birodalmának kialakulása világtörténeti jelentőségű volt. A *xiongnu*-k nemcsak a kínai történelem alakulásának szabtak új irányt, hanem egész Kelet- és Belső-Ázsia történetében új korszakot nyitottak, s hatásuk közvetve vagy közvetlenül egészen Európáig elérhetett. Emlékük a kínaiakban egészen a mai napig él, s az utóbbi két évezredben nem volt olyan művelt kínai, aki nem ismerte volna tetteiket, történetüket. Példa erre az évszázadokon, évezredeken is átívelő emlékezésre többek között maga a nagy költő, Li Taj-po számos verse a hunokról, melyekből egyet, a *Dal a jucsoui barbár lovasról* címűt közöljük e bevezető cikk lezárásaként, Dudás Kálmán fordításában. A költemény egyik sora adja sorozatunk címét:

Barbár a jucsoui vadlovas,
süvege tigrisbőr; zöld a szeme.
Két nyilat forgat s rezzent könnyedén,
győzi, ha ezred száll is ellene.
Ajzott íja holdsarlóként feszül,
felhőből hullnak mind a vadlibák.
Kifordul a kapun, vissza se néz,
vágtat lován, cserdítve ostorát,
ragadja a portya Loulanig.
Kevély az öt kán, dölyfös szerfelett,
kedveli mind az irtást, pusztítást.
A Bajkál táján gulyák, ménesek.
Mint tigris, nyershúst eszik ott a nép.
Habár a Jencse vadonában él,
nem panaszolja észak zord telét.
A fehérnép kacagva lovagol,
szélmarta arcuk bordó jáde-tál.
Vágtában nyilaz madarat, vadat.
Nyergest a hold is részegen talál.
Négy égtájon barbár csillag ragyog.
Csatában zúgnak, mint vad méhrajok.
Villó kardélről piros vér csorog,
piros lesz tőle a futóhomok...
Hol vannak a neves vezéreink? -
sóhajtozzák a fáradt katonák.
Az Égi Farkas mikor tűnik el,
lelnek-e nyugalmat fiak s apák?

Salát Gergely